

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

**“Формування громадянської компетентності учнів ЗЗСО
(на прикладі вивчення діяльності Володимира Кубійовича”**

Студента 2 курсу, групи СОІ-2м
спеціальності 014 «Середня освіта»
(за предметними спеціальностями)
предметної спеціальності
014.03 «Середня освіта (Історія
та громадянська освіта)»

Жолобчук Владислав Михайлович

Керівник: завідувач кафедри історії України

і методики викладання історії,

доктор історичних наук, професор

Райківський Ігор Ярославович

Рецензент:

доцент кафедри історії України і методики
викладання історії, кандидат історичних наук

Паска Богдан Валерійович

Івано-Франківськ – 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВА ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1 СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ.....	6
1.2 ПЕРВИННІ ДЖЕРЕЛА.....	20
РОЗДІЛ 2. НАУКОВА І ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА.....	26
2.1. ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ І ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ.....	26
2.2 В. КУБІЙОВИЧ ЯК УКРАЇНСЬКИЙ ГЕОГРАФ, ЙОГО ВНЕСОК В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНУ І ВИДАВНИЧУ СПРАВУ.....	30
2.3 ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД, ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА В ЕМІГРАЦІЇ.....	36
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЙ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ	44
РОЗДІЛ 4. ВИВЧЕННЯ ПОСТАТІ В. КУБІЙОВИЧА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В ЗЗСО	66
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ.....	90

ВСТУП

Актуальність теми полягає в необхідності формування в сучасних учнів загальноосвітніх шкіл громадянської компетентності як важливої складової становлення особистості, здатної усвідомлено брати участь у суспільному, політичному та культурному житті країни. У сучасних умовах розвитку українського суспільства актуальним є пошук ефективних історико-педагогічних прикладів і моделей виховання громадянської свідомості на основі вивчення життя і діяльності видатних постатей національної культури, однією з яких був Володимир Кубійович (1900–1985 рр.). Його багатогранна спадщина є унікальним прикладом поєднання наукової скрупульозності з активною громадською позицією. Життєвий шлях вченого демонструє учнівській молоді зразок самовідданого служіння національним інтересам, вміння відстоювати українську ідентичність у складних історичних умовах та здатність до самоорганізації заради спільної мети.

Вивчення діяльності В. Кубійовича дозволяє трансформувати абстрактні поняття патріотизму та громадянської відповідальності в конкретні, зрозумілі для школярів моделі поведінки, що є особливо цінним в умовах сучасності, концепції Нової української школи (далі – НУШ). Наукова актуальність теми полягає в недостатній розробленості методичних підходів та педагогічних засобів формування громадянської компетентності учнів на прикладі конкретного історичного діяча, в нашому випадку – В. Кубійовича.

Об’єктом дослідження є процес формування громадянської компетентності учнів закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) крізь призму вивчення життя і діяльності В. Кубійовича.

Предмет дослідження – громадянська компетентність як складова компетентнісного підходу в сучасній шкільній освіті, методичні підходи її формування в учнівської молоді на прикладі вивчення життєпису В. Кубійовича в ЗЗСО, позакласній та позашкільній роботі, а також його постать у контексті історії України ХХ ст.

Мета дослідження полягає в розробці ефективних методичних рекомендацій для формування громадянської компетентності учнів ЗЗСО на прикладі вивчення історико-культурної спадщини Володимира Кубійовича.

Завданнями дослідження є:

- 1) розкрити первинні джерела та наукову літературу – історичного спрямування і навчально-методичну;
- 2) дослідити наукову і громадську діяльність Володимира Кубійовича в контексті історії України ХХ ст.;
- 3) проаналізувати теоретико-методологічні засади громадянської компетентності у вивченні біографій видатних українських діячів у ЗЗСО;
- 4) з'ясувати сучасний стан формування громадянської компетентності школярів у ЗЗСО;
- 5) розробити та апробувати методичні рекомендації щодо використання зібраних та опрацьованих матеріалів про В. Кубійовича в сучасному освітньому процесі в школі.

Методи дослідження: принципи історизму, об'єктивності, причинно-наслідкових зв'язків у висвітленні досліджуваної проблематики. Дипломна (магістерська) робота написана з використанням історичного, логічного, структурно-системного і порівняльного методів дослідження.

Наукова новизна теми дослідження полягає в комплексному розгляді процесу формування громадянської компетентності учнів крізь призму вивчення діяльності В. Кубійовича школярами в сучасних умовах, що дозволяє інтегрувати історико-культурний компонент в освітній процес та підвищити його ефективність.

Практичне значення пропонованого дослідження пов'язане з можливістю використання розроблених методичних рекомендацій у діяльності вчителів ЗЗСО для посилення патріотичного виховання та громадянської свідомості учнів, у громадській роботі тощо.

Хронологічні межі роботи в історичному контексті охоплюють період життя і діяльності Володимира Кубійовича (1900–1985 рр.), з виходом на сучасність, впливом досліджуваних подій на модерні освітні практики, можливістю використання матеріалів роботи в ЗЗСО та позашкільлі.

Апробація наукової роботи. Окремі положення кваліфікаційної роботи були апробовані шляхом участі у XV Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 150-річчю Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича 17–18 жовтня 2025 р. Тема повідомлення – «Вивчення постаті Володимира Кубійовича як інструмент формування громадянської компетентності учнів закладів загальної середньої освіти» (див.: XV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 150-річчю Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Тези доповідей, Чернівці, 17–18 жовтня 2025 р. / наук. ред. проф. Олександр Добржанський. Чернівці: Технодрук, 2025. С. 370–372. (388 с.).

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, п'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Рукопис розміщено на 97 сторінках, основний текст – на 83 сторінці.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВА ЛІТЕРАТУРА

І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ

Проблема формування громадянської компетентності учнів ЗЗСО посідає важливе місце в сучасній педагогіці. З огляду на складні виклики демократичного суспільства, в науковій літературі дедалі більше уваги приділяється дослідженню засад громадянської освіти, методів і технологій розвитку громадянської свідомості серед молоді. Громадянська компетентність розглядається як інтегральна якість особистості, що поєднує правові знання, моральні цінності, соціальні навички та активну позицію громадянина.

У сучасному науковому дискурсі поняття громадянської компетентності детально проаналізовано низкою дослідників, праці яких складають теоретико-методологічну основу нашого дослідження. Зокрема, Т. Ремех визначає сутність і структуру цієї компетентності в контексті Нової української школи, наголошуючи на її наскрізному характері [47, с. 35]. Важливим для нашої роботи є підхід дослідника В. Піддячого, який розглядає аксіологічні (ціннісні) основи розвитку громадянської компетентності майбутнього педагога. Дослідник стверджує, що організаційно-педагогічні умови мають бути спрямовані на формування стійкої громадянської позиції [42, с. 135].

Окремо варто виділити думку І. Победаш, яка дає сутнісну характеристику громадянської компетентності в науковій літературі, акцентуючи на вмінні особистості орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя. Соціально-психологічну модель цієї якості розкриває І. Жадан, вказуючи на комунікативний потенціал молоді як індикатор її громадянської зрілості. Такий мультидисциплінарний підхід дозволяє стверджувати, що вивчення спадщини видатних діячів, таких як В. Кубійович, є не просто своєрідним історичним екскурсом, а дієвим інструментом у системі патріотичного виховання, про що, зокрема, зазначають у своїх працях А. Корнейко та М. Корнейко [26, с. 16].

Володимир Кубійович – визначний український учений, географ, історик, демограф, який у своїй діяльності поєднував наукові дослідження з активною громадською позицією, прагнучи послідовно слугувати інтересам українського народу. Його внесок у розвиток українознавства, зокрема у створення багатотомної «Енциклопедії українознавства», став важливим чинником консолідації української нації в період «історичних потрясінь» ХХ ст. Саме через вивчення таких історичних постатей можна формувати глибоке усвідомлення громадянської відповідальності серед молоді в руслі компетентнісного підходу.

Хотілося б за етапами проаналізувати розвиток історичної літератури про В. Кубійовича. Щодо радянської історіографії, то аналізуючи стан наукової розробки проблеми, змушені констатувати, що впродовж майже півстоліття ім'я В. Кубійовича, по суті, було викреслено з вітчизняного науково-дослідницького та культурного простору. Радянська партійно-тоталітарна система, керуючись ідеологічними догмами, сформувала навколо постаті вченого стійкий міф «ворога народу». Через його послідовну державницьку позицію, відмову від співпраці з більшовицьким режимом, активну роль в організації українського життя в Генеральній Губернії під час Другої світової війни та керівництво Українським центральним комітетом (УЦК), радянська пропаганда таврувала його виключно як «буржуазного націоналіста» та «колаборанта».

Фундаментальні наукові праці В. Кубійовича, які мали стратегічне значення для самоідентифікації української нації, зокрема картографічні твори та енциклопедичні видання, були вилучені з бібліотек загального користування в радянській Україні та переміщені до спецховищ («спецфондів»). Доступ до них мали лише окремі дослідники, завданням яких було написання критичних «памфлетів», що не мали нічого спільного з об'єктивним науковим аналізом. Така ситуація призвела до розриву тяглості української географічної та історичної науки.

Щодо сучасного вітчизняного історіографічного дискурсу, то кардинальні зміни в дослідженні життя та творчості В. Кубійовича відбулися після проголошення незалежності України в 1991 р. Відкриття спецфондів, доступ до архівних матеріалів діаспори та зняття ідеологічних табу уможливили появу цілої низки ґрунтовних наукових розвідок. Сучасну українську історіографію, присвячену В. Кубійовичу, можна класифікувати за проблемно-тематичним принципом, виокремивши кілька ключових груп досліджень: узагальнюючі біографічні праці, дослідження науково-організаційної та географічної спадщини, праці з історії картографії, дослідження громадсько-політичної діяльності та джерелознавчі студії.

Почнемо з енциклопедичних та узагальнюючих біографічних досліджень. Першу групу становлять праці, що закладають фактологічну основу вивчення біографії вченого. Вони є відправною точкою для педагогічного моделювання, оскільки дають цілісне уявлення про життєвий шлях особистості. Вагомим внеском у систематизацію знань про вченого стала стаття А. Жуковського в «Енциклопедії сучасної України». А. Жуковський, як багаторічний соратник В. Кубійовича по роботі в Науковому товаристві імені Шевченка (НТШ) у м. Сарселі, у своїй розвідці не лише фіксує хронологію життя вченого, а й розкриває внутрішню логіку його діяльності. Автор акцентує увагу на еволюції В. Кубійовича від академічного вченого-географа до лідера інтелектуальної еміграції. Особливу цінність для нашого дослідження має теза А. Жуковського про те, що В. Кубійович розглядав наукову працю як форму національного служіння. Дослідник детально описує роль вченого в організації видання «Енциклопедії українознавства», підкреслюючи його неймовірну працездатність та вимогливість до фактів [53, с. 640–641]. Ця невелика стаття дає педагогу узагальнюючий матеріал для формування в учнів уявлення про наукову доброчесність та відданість справі.

У свою чергу, О. Ковальчук у статті для «Енциклопедії історії України» здійснює ґрунтовний огляд громадсько-політичної активності В. Кубійовича в

найскладніші періоди української історії XX століття [54, с. 442]. Дослідниця аналізує його діяльність у міжвоєнний період, коли він став одним із лідерів українського руху в Польщі, та в роки Другої світової війни. О. Ковальчук об'єктивно висвітлює мотиви співпраці В. Кубійовича з німецькою адміністрацією в рамках УЦК, доводячи, що його метою був захист інтересів українського населення, розвиток кооперації та шкільництва в умовах окупації. Такий зважений підхід дозволяє використовувати матеріали узагальнюючої статті для розвитку критичного мислення старшокласників, навчаючи їх аналізувати історичні постаті в контексті епохи, а не через призму «чорно-білих оцінок» [54, с. 443].

Важливим джерелом бібліографічної інформації є наукова розвідка В. Антонової «Володимир Михайлович Кубійович – український історик, географ, енциклопедист», розміщена на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Авторка здійснила значну роботу з виявлення та систематизації публікацій вченого та літератури про нього. Її дослідження дозволяє оцінити масштаб наукової спадщини В. Кубійовича, яка налічує сотні позицій, і слугує навігатором для дослідників-початківців [55].

Аналізуючи дослідження науково-організаційної та географічної діяльності В. Кубійовича, констатуємо, що найбільш чисельною та ґрунтовною групою в сучасній історіографії є праці, присвячені аналізу внеску дослідника в розвиток географічної науки та організацію українського наукового життя.

Специфіку географічних досліджень вченого глибоко проаналізував П. Штойко у розвідці «Володимир Кубійович – географ-українознавець». Дослідник характеризує В. Кубійовича як фундатора української антропогеографії, який вперше застосував комплексний підхід до вивчення населення українських земель. П. Штойко детально розбирає методологію вченого, який, працюючи зі статистичними даними різних держав – Австро-Угорщини, Польщі, Росії, Румунії, зумів виявити тенденційні викривлення та реконструювати реальну картину етнічного складу населення. Автор доводить,

що наукові висновки В. Кубійовича стали фундаментом для обґрунтування соборності, національної єдності українських земель. Для громадянської освіти цей аспект є ключовим, оскільки демонструє, як наукове знання стає інструментом захисту національних інтересів [19, с. 10].

Щодо історіографії картографічної спадщини, то хотілося б зауважити, що окремий, надзвичайно важливий пласт досліджень складають праці з історії картографії. В. Кубійович увійшов у світову науку, передусім, як блискучий картограф, і сучасні українські вчені приділяють значну увагу аналізу його картографічного доробку.

Вершині картографічної творчості вченого – «Атласу України й суміжних країв» – присвячено розвідку І. Савчука «Картографічна спадщина Володимира Кубійовича (на прикладі «Історичного атласу України»)». І. Савчук розглядає атлас як синтетичний науковий твір, що поєднав досягнення історії, географії та статистики [16, с. 9]. Автор детально аналізує структуру атласу, змістове наповнення карт та їхнє ідеологічне значення. Він доводить, що атлас виконував функцію «візуального паспорта» України, презентуючи світові українську територію як цілісний геополітичний організм. І. Савчук підкреслює, що картографічні твори В. Кубійовича мають високий дидактичний потенціал і повинні активно використовуватися в сучасній школі для формування просторової компетентності.

Джерелознавчий аспект картографічної спадщини розкрила О. Осталецька у статті «Картографічний спадок Володимира Кубійовича у фонді сектору картографії НБУВ». Дослідниця провела ретельну пошукову роботу, виявивши та описавши оригінали карт вченого [14, с. 160]. Вона аналізує особливості збереження цих документів, їхній фізичний стан та наукову атрибуцію. Дослідження О. Осталецької вводить до наукового обігу маловідомі картографічні твори, що розширює джерельну базу дипломної роботи, можливості для шкільних дослідницьких проєктів, де, зокрема, можуть використовуватися її результати [14, с. 165].

Четверта група праць охоплює дослідження політичної та інтелектуальної біографії В. Кубійовича. Дослідження громадсько-політичної та інтелектуальної діяльності вченого є особливо актуальними для теми нашого дослідження, оскільки громадянська компетентність формується значною мірою на прикладах активної участі особистості в житті суспільства. О. Ковальчук у «Наукових записках НаУКМА» опублікувала ґрунтовну статтю «Співпраця Володимира Кубійовича з українською політичною еміграцією». На основі широкого кола архівних джерел дослідниця реконструює складну картину взаємин вченого з лідерами різних політичних таборів діаспори. Вона показує роль В. Кубійовича як інтегратора, який умів знаходити компроміси заради спільної справи. О. Ковальчук аналізує його дипломатичні зусилля та участь у міжнародних організаціях, спрямовані на захист прав українських емігрантів та визнання українського питання у світі. Цей аспект є важливим прикладом «громадянської дипломатії» [12, с. 28].

Феномен «Енциклопедії українознавства» як головного інтелектуального проєкту В. Кубійовича став предметом глибокого філософсько-історичного аналізу О. Яся у статті «Енциклопедія українознавства як інтелектуальний проєкт В. Кубійовича». Дослідник розглядає цю працю як форму культурного спротиву тоталітарній системі, що намагалася стерти історичну пам'ять українців. О. Ясь доводить, що енциклопедія стала, по суті, інструментом конструювання національної ідентичності. Він аналізує концепцію «українознавства», яку розвивав В. Кубійович, як систему знань, що об'єднує українців у просторі і часі. Автор підкреслює, що для В. Кубійовича наука була полем боротьби за Україну, що є вищим проявом інтелектуального патріотизму [21, с. 352].

Окремий вектор досліджень стосується методичних аспектів імплементації матеріалів про В. Кубійовича в освітній процес. Сучасні науковці наголошують на необхідності використання інноваційних засобів навчання. Зокрема, О. Овчарук та О. Гришук розробили модель інформаційно-освітнього

середовища, яка може бути адаптована для вивчення історичних постатей. У свою чергу, Т. Мацейків досліджує потенціал шкільних курсів історії для формування громадянської компетентності старшокласників, що прямо корелюється з темою нашого дослідження [32, с. 15].

Важливим є також аспект використання електронних освітніх ресурсів, який детально аналізують О. Кучерук та Т. Магдич. Вони доводять ефективність залучення цифрових інструментів для візуалізації наукової спадщини на уроках [29, с. 118]. У контексті цифровізації освіти, потенціал соціальних медіа для розвитку громадянської компетентності, описаний І. Остапенко, відкриває нові можливості для популяризації постаті В. Кубійовича серед молоді [39, с. 190]. Отже, джерельна база дослідження охоплює як історико-біографічні праці, так і сучасні педагогічні розвідки, що дозволяє комплексно підійти до розкриття теми.»

Підсумовуючи аналіз наукової літератури, можна констатувати, що в сучасній українській історіографії накопичено значний масив досліджень, присвячених В. Кубійовичу. Вітчизняні науковці подолали радянські ідеологічні стереотипи та сформували об'єктивний погляд на його постать. Досліджено основні етапи його життя, проаналізовано науковий внесок у географію та картографію (праці П. Штойка, І. Савчука, О. Осталецької та ін.), висвітлено громадсько-політичну та організаційну діяльність (О. Ковальчук, О. Ясь).

Водночас, проведений аналіз засвідчує, що переважна більшість праць має суто історичний або джерелознавчий характер. У наявній літературі недостатньо уваги приділено педагогічному потенціалу біографії В. Кубійовича. Практично відсутні комплексні дослідження, які б розглядали його життя та діяльність як ефективний дидактичний засіб формування громадянської компетентності учнівської молоді в ЗЗСО. Наявний фактологічний матеріал створює надійне підґрунтя для розробки методики

використання спадщини вченого в освітньому процесі, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Проблема формування громадянської компетентності учнівської молоді в умовах реформування вітчизняної освіти посідає одне з центральних місць у сучасному педагогічному дискурсі. Аналіз наукового доробку свідчить про те, що українськими вченими створено теоретико-методологічне підґрунтя для реалізації завдань громадянської освіти. Історіографічний огляд навчально-методичної літератури доцільно здійснити за проблемно-тематичним принципом, виокремивши кілька ключових напрямів досліджень, які розкривають сутність, структуру та шляхи формування цієї інтегральної якості особистості.

Почнемо з теоретико-методологічних засад громадянської компетентності. Першочерговим завданням для науковців стало визначення сутнісних характеристик поняття «громадянська компетентність» та його місця в системі педагогічних категорій. Фундаментальне значення для розуміння еволюції цього поняття має дослідження І. Победаш. У своїй статті «Сутнісна характеристика громадянської компетентності в науковій літературі» дослідниця здійснила ретроспективний аналіз підходів до дефініції цього феномену. Вона доводить, що громадянська компетентність – це не статичний набір знань, а динамічна інтегративна якість, що дозволяє особистості ефективно реалізовувати свої права та обов'язки в демократичному суспільстві [43, с. 275–276].

Глибокий системний аналіз поняття здійснила Т. Магдич у праці «Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних та лінгводидактичних категорій». Авторка розглядає компетентність як складну структуру, що охоплює когнітивний, ціннісний та діяльнісний компоненти, і наголошує на нерозривному зв'язку між мовною підготовкою та громадянською позицією особистості [30, с. 81–82].

Змістовий аспект поняття в контексті початкової ланки освіти проаналізувала О. Майданик, акцентуючи на важливості закладання основ громадянськості з раннього віку [31, с. 8–10].

Вагомим внеском у розробку концепції Нової української школи (НУШ) є праці Т. Ремех. У статті «Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи» дослідниця адаптувала загальноєвропейські рекомендації до українських реалій. Вона виокремила ключові дескриптори компетентності, які мають бути досягнуті на різних рівнях освіти, що стало орієнтиром для розробників навчальних програм та підручників [47, с. 34–35].

Реалізація цих завдань неможлива без відповідної підготовки самого вчителя. Т. Кравчинська у своєму дослідженні акцентує увагу на формуванні громадянської компетентності саме педагога Нової української школи, наголошуючи, що вчитель має бути не лише транслятором знань, а й носієм демократичних цінностей та активним членом громади [27, с. 75]. Цю тезу поглиблює В. Піддячий, який аналізує сутність і зміст громадянської компетентності майбутнього педагога, визначаючи її як інтегративну професійну якість, що дозволяє ефективно здійснювати соціалізацію учнів [41, с. 78].

Хотілося б звернути увагу на психологічні механізми та аксіологічні основи дослідження. Друга група навчально-методичних праць зосереджена на вивченні внутрішніх, психологічних механізмів становлення громадянської компетентності. Науковці розглядають цей процес крізь призму формування цінностей, мотивації та самосвідомості. Значний доробок у цьому напрямі належить В. Піддячому, який присвятив серію праць аксіологічним (ціннісним) засадам громадянської освіти. У дослідженні «Аксіологічні основи розвитку громадянської компетентності майбутнього педагога» автор доводить, що ядром компетентності є система цінностей (патріотизм, гідність, відповідальність), без якої знання правових норм залишаються мертвим вантажем [40, с. 19–20]. В іншій праці вчений аналізує психологічні умови

формування цієї якості, наголошуючи на важливості створення сприятливого освітнього середовища, що стимулює суб'єктну позицію майбутнього педагога. Також дослідник розкриває сутність і зміст компетентності педагога як ключового агента змін в освіті та організаційно-педагогічні умови її формування [42, с. 137–138].

Соціально-психологічну модель громадянської компетентності обґрунтувала І. Жадан [24, с. 18]. Дослідниця також вивчила комунікативний потенціал розвитку цієї якості у студентської молоді, довівши, що здатність до конструктивного діалогу є одним з головних індикаторів громадянської зрілості [25, с. 5–6]. У свою чергу, важливі аспекти становлення громадянської самосвідомості розкриває О. Скар. У своїй статті «Розвиток громадянської самосвідомості молоді як шлях до набуття громадянської компетентності» авторка розглядає самосвідомість як інтегруючий фактор, що перетворює зовнішні знання на внутрішні переконання [49, с. 214–215]. Окрему увагу дослідниця приділяє ролі сім'ї в цьому процесі, зазначаючи, що первинні моделі громадянської поведінки формуються саме в родинному колі [50, с. 230–231].

Дослідниця стверджує, що сімейна взаємодія є тим первинним середовищем, де закладаються основи громадянської поведінки. У статті «Сімейна взаємодія у ракурсі розвитку громадянської компетентності молоді» О. Скар наводить результати емпіричних досліджень, які демонструють пряму кореляцію між демократичним стилем спілкування в родині та рівнем громадянської активності підлітка [50, с. 228]. Це підкреслює необхідність партнерства школи та батьків у процесі виховання, що є важливим методичним орієнтиром для нашої роботи.

Проблема громадянської ідентичності як базової складової компетентності знайшла відображення у працях С. Толочко. Дослідниця аналізує актуальність формування ідентичності в умовах сучасних викликів, наголошуючи, що усвідомлення приналежності до української політичної нації

є фундаментом громадянськості [51, с. 181–182]. Натомість М. Сидоркіна розглядає громадянську компетентність у розрізі концепції соціального інтересу, пов'язуючи її з готовністю особистості діяти на користь громади [48, с. 194].

Третя, найбільш прикладна група досліджень, безпосередньо присвячена методичним аспектам реалізації компетентнісного підходу на різних рівнях освіти. Щодо методики формування громадянської компетентності в закладах освіти, то особливу цінність для нашої роботи мають праці, що стосуються викладання історії та громадянської освіти, або, як раніше називали, суспільствознавчих дисциплін. Т. Мацейків у серії публікацій переконливо довела високий виховний потенціал історичної освіти. У статті «Потенціал курсу історії України у формуванні громадянської компетентності старшокласників» авторка наголошує, що історія не повинна зводитися до запам'ятовування дат, а має стати школою громадянського досвіду. Вона пропонує використовувати історичні факти для аналізу сучасних суспільних процесів [32, с. 15–16]. У наступній праці дослідниця деталізує шляхи, форми та методи формування компетентності, акцентуючи на ефективності інтерактивних технологій та дискусійних методів на уроках історії [33, с. 134–135].

У своїй праці «Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею» Т. Мацейків деталізує цей підхід, пропонуючи конкретний інструментарій для вчителя: від дискусійних методів до проєктної діяльності на уроках історії України [33, с. 134]. Важливим, у нашому розумінні, є зауваження авторки про те, що історичний матеріал має подаватися не статично, а через призму сучасних суспільних процесів, що дозволяє учням проводити паралелі між минулим і сьогоденням. Такий підхід є особливо продуктивним при вивченні біографій діячів національного державотворення, одним з яких і був В. Кубійович крізь призму наукового обґрунтування цих процесів.

Специфіку формування громадянської компетентності майбутніх вчителів у процесі вивчення освітньої галузі «Суспільствознавство» дослідила І. Непорада. Авторка розробила методичні рекомендації щодо інтеграції громадянського змісту в фахову підготовку педагогів [36, с. 73]. О. Олійник та О. Солошенко розглянули громадянську компетентність як провідний вектор діяльності профільних кафедр, наголошуючи на необхідності міждисциплінарного підходу.

Значну увагу науковці приділяють початковій ланці сучасної освіти. В. Гриценко дослідила ефективність методу проєктів для формування громадянської компетентності молодших школярів, довівши, що залучення дітей до соціально значущих ініціатив сприяє ранній соціалізації [23, с. 244]. Названі праці можна використати для пропонованого дослідження під кутом зору усвідомлення послідовності формування громадянської компетентності, починаючи з молодих років життя людини [10, с. 22].

Висвітлюючи інформаційно-комунікаційні технології та медіаграмотність, необхідно наголосити, що в умовах цифрового суспільства особливого значення набуває використання новітніх технологій у громадянській освіті. Цей аспект детально проаналізовано у працях О. Овчарук та О. Гриценчук, які обґрунтували модель інформаційно-освітнього середовища для розвитку громадянської компетентності. Автори стверджують, що сучасна школа повинна навчати учнів безпечній та відповідальній поведінці в цифровому просторі [37, с. 132–133].

Використання електронних освітніх ресурсів як засобу формування компетентності дослідили О. Кучерук та Т. Магдич. Вони пропонують методику використання цифрових інструментів на уроках гуманітарного циклу для підвищення мотивації учнів та розвитку їхнього критичного мислення [29, с. 122]. Потенціал соціальних медіа проаналізувала І. Остапенко, яка розглядає їх як потужний фактор впливу на формування громадянської позиції студентської молоді, що може стосуватися, відповідно, й учнівської [39, с. 195].

А. Краснякова у своєму дослідженні звертає увагу на особливості розвитку громадянської компетентності «кіберпокоління», наголошуючи на необхідності врахування «кліпового мислення» та цифрових звичок сучасних підлітків [28, с. 245]. Дослідниця наголошує, що особливості сприйняття інформації сучасними підлітками («кліпове мислення», візуалізація) вимагають від педагога зміни методичних підходів. А. Красноякова пропонує використовувати цифрові середовища не як розвагу, а як простір для громадянської самореалізації [28, с. 243].

У цьому контексті І. Остапенко, про яку згадувалося вище, звертає увагу на амбівалентний характер соціальних медіа в Україні: з одного боку, вони можуть бути джерелом маніпуляцій (що на практиці часто трапляється), а з іншого – потужним ресурсом для розвитку критичного мислення та соціальної активності, якщо педагог правильно скерує цей процес [39, с. 200].

Щодо професійної підготовки педагогів, то окремий блок досліджень присвячено проблемі підготовки вчителя, здатного формувати громадянську компетентність учнів. Т. Кравчинська у своїй статті аналізує вимоги до педагога НУШ, стверджуючи, що вчитель сам повинен бути носієм демократичних цінностей [27, с. 87–88]. У свою чергу, Н. Ратушняк розглядає це питання в системі післядипломної освіти, пропонуючи програми підвищення кваліфікації для вчителів [46, с. 85–86]. Н. Мельник акцентує на аксіологічній складовій підготовки майбутніх вихователів [34, с. 9–10], а А. Набокова досліджує розвиток компетентності здобувачів вищої освіти в контексті глобальних цивілізаційних викликів [35, с. 64]. С. Позняк у своїх ґрунтовних розвідках дослідила комунікативні практики соціальної взаємодії [44, с. 134] та мотиватори розвитку громадянської компетентності молоді в освітньому середовищі [45, с. 118]. Авторка доводить, що ключем до успіху є створення в закладі освіти атмосфери партнерства та довіри.

Важливим є також регіональний аспект досліджень. Н. Голуб'як проаналізувала значення громадянської компетентності в трансформаційному

суспільстві, звертаючи увагу на особливості її формування в умовах соціальних змін [22, с. 14]. А. Корнейко та М. Корнейко розглядають громадянську компетентність як невід'ємну складову патріотичного виховання, що є особливо актуальним в умовах захисту державного суверенітету [26, с. 14–15]. Т. Матусевич та Л. Колесник узагальнили виклики для педагогічної освіти в рамках концепції НУШ [52, с. 248–249].

Окремий пласт досліджень стосується взаємозв'язку громадянської та патріотичної компетентностей. А. Корнейко та М. Корнейко розглядають громадянську компетентність як складову патріотичного виховання, стверджуючи, що без емоційного переживання приналежності до рідної землі знання про права та обов'язки залишаються формальними [26, с. 15]. Н. Голуб'як досліджує значення цієї компетентності в умовах трансформаційного суспільства, вказуючи на те, що вивчення регіональної історії та постатей місцевого значення є ефективним механізмом формування громадянської ідентичності [22, с. 12].

Проведений аналіз навчально-методичної літератури дозволяє зробити висновок про наявність ґрунтовної теоретичної бази для формування громадянської компетентності в сучасній українській школі. Науковцями-методистами визначено сутність поняття, розроблено психологічні моделі, запропоновано методики для різних вікових груп та освітніх галузей.

Водночас, попри значний масив досліджень, проблема використання біографістики, зокрема вивчення життєвого шляху таких визначних постатей, як В. Кубійович, у процесі громадянського виховання залишається недостатньо розробленою. Більшість методичних праць оперує загальними категоріями або розглядає сучасні інтерактивні технології, не приділяючи належної уваги виховному потенціалу конкретних історичних персоналій. Відсутність спеціальних досліджень, які б поєднували історичний фактаж про діяльність В. Кубійовича з методикою формування громадянської компетентності, зумовлює наукову новизну та практичну значущість нашої магістерської роботи.

1.2 ПЕРВИННІ ДЖЕРЕЛА

Дослідження теми ґрунтується на опрацюванні первинних джерел, що стосуються життя, громадської активності та інтелектуальної спадщини В. Кубійовича. Джерельну базу дослідження можна класифікувати за трьома основними групами: нормативно-правові документи в галузі сучасної освіти та історичні першоджерела – наукова спадщина вченого (картографічні та енциклопедичні праці) та джерела особового походження (мемуари). До першої групи, що має навчально-методичне спрямування, належать законодавчі акти, якими керуються педагоги. До історичних першоджерел відносяться власні тексти В. Кубійовича, які дозволяють відтворити його діяльність у міжвоєнний період та в еміграції.

У Законі України «Про освіту» (2017 р.) [1] соціальна та громадянська компетентності визначаються як ключові для успішної життєдіяльності особистості (стаття 12). Закон підкреслює їхній зв'язок з демократичними цінностями, принципами справедливості, рівності та прав людини, а також із необхідністю усвідомлення рівних прав і можливостей. Попри те, що ключові компетентності окреслені в межах повної загальної середньої освіти, вони трактуються як універсальні, отже, їх формування є логічним по всій вертикалі освіти. У статті 5 наголошується на обов'язку держави створювати умови для здобуття громадянської освіти – фундаменту для формування компетентностей, пов'язаних із реалізацією прав і обов'язків людини в суспільстві. Часте вживання терміна «громадянський» у тексті Закону вказує на системний зв'язок освіти з формуванням громадянського суспільства.

Нормативно-правова база забезпечує не лише напрямок дій, а й визначає відповідальність педагогів і адміністрації за формування громадянської компетентності.

Серед історичних першоджерел використано ключові твори В. Кубійовича. Фундаментальна праця «Атлас України й суміжних країв» (1937 р.)

[5] є унікальним картографічним джерелом, що візуалізує український етнічний простір та економічний стан земель 1930-х років. Як візуальний доказ етнічної єдності українських земель [5, с. 12], атлас має виняткове значення для формування просторової компетентності учнів. Важливе значення має праця «Географія українських і суміжних земель» [8], у якій автор ґрунтовно описує фізико-географічні та антропогеографічні особливості українських територій, обґрунтовуючи їхню цілісність. У своїй роботі В. Кубійович заклав підвалини національного країнознавства, обґрунтовуючи геополітичну суб'єктність України [8, с. 25]. Окремо варто виділити «Енциклопедію українознавства» (в 11-ти томах) [6], де В. Кубійович виступив головним редактором. Це видання стало, по суті, інструментом збереження та систематизації знань про Україну в умовах бездержавності ХХ ст.

Важливою групою історичних першоджерел є мемуарна література, до якої віднесено спогади В. Кубійовича. У них він реконструює події свого життя, дає оцінки історичним процесам і пояснює логіку власних рішень. «Мені 70» [9] – автобіографічна праця, в якій В. Кубійович розкриває ключові етапи свого життя, включно з роботою в УЦК, діяльністю в еміграції та власним баченням українських політичних обставин ХХ століття. Логічним продовженням цих роздумів є праця «Мені – 85» [7], що підсумовує науковий та громадський шлях вченого на схилі літ. Аналіз змісту монографій «Мені – 85» та «Мені – 70» дозволяє виокремити ціннісні орієнтири вченого, які можуть слугувати еталоном для сучасної молоді [7; 9]. Як слушно зауважує В. Антонова, постать В. Кубійовича як енциклопедиста вимагає детального вивчення саме через призму його особистого внеску в збереження національної пам'яті [55]. Використання цих першоджерел у навчальному процесі сприяє розвитку навичок критичного мислення та роботи з документальними матеріалами.

Тексти праць В. Кубійовича є ключовими для реконструкції його позицій і мотивів, оскільки відображають власне світобачення автора, «з перших вуст».

Громадська діяльність В. Кубійовича в роки Другої світової війни збереглася в численній документації УЦК, спогадах, що охоплюють період 1939–1941 років [9]. Вони поєднують аналітичні виклади з численними конкретними фактами про діяльність українських організацій, насамперед, УЦК. Звідси дізнаємося про статистику, хід подій, власне листування та опис взаємодії з німецькою адміністрацією. Детальний аналіз цих матеріалів, зокрема протоколів та листування, наведено в наукових розвідках О. Ковальчука [12] та узагальнюючих працях самого В. Кубійовича [7; 9]. До таких першоджерел, зокрема, належать: протоколи засідань УЦК, офіційна кореспонденція з німецькою адміністрацією, обіжники, інструкції та циркуляри, які готувалися під його керівництвом, звіти про діяльність місцевих допомогових комітетів, списки українських організацій і звіти про їхню роботу, статистичні дані щодо переселенців, біженців, освітніх установ тощо. Оригінали цих документів збереглися в архівах Польщі, Німеччини та Австрії, дають змогу простежити практичні дії В. Кубійовича як керівника української громади в складних воєнних умовах.

Первинним джерелом є також публічні промови В. Кубійовича, частину яких було записано друкованими виданнями української громади в Кракові, що описано у праці В. Антонової [55]. Серед них, зокрема, містяться промови з нагоди публічних зібрань УЦК, звернення до українського населення щодо допомоги переселенцям, виступи, пов'язані з формуванням Військової управи, заяви про позицію українців у Генеральній губернії та ін. Ці тексти містять важливий матеріал для розуміння форм, тональності та змісту його суспільного впливу.

Період вимушеної еміграції В. Кубійовича представлений цінними першоджерелами, зокрема протоколами засідань УНК, листуванням В. Кубійовича з Павлом Шандруком та іншими членами Комітету. Ці джерела, що висвітлюють статус військовополонених, проаналізовано в дослідженні П. Штойка [19]. У післявоєнні десятиліття В. Кубійович активно дописував до

українських видань у Західній Європі та Північній Америці. До первинних джерел можна віднести також статті В. Кубійовича в діаспорній пресі, редакційні передмови та звернення у виданнях Наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі – НТШ), огляд яких представлено, зокрема, в енциклопедичних статтях А. Жуковського [53]. Через ці тексти можна дослідити його позицію щодо української діаспори, історичної пам'яті, міжнародного сприйняття України.

Цінними з наукової точки зору є також протоколи засідань НТШ, листування між членами Товариства, звіти про діяльність європейської філії НТШ, яку В. Кубійович очолював, рукописи та машинописи, що передували великим енциклопедичним та видавничим проєктам, але в нашому дослідженні, що має виразно навчально-методичне спрямування, вони практично не використовувалися. Ці джерела дозволяють простежити механізм організації українського інтелектуального життя в еміграції.

Отже, до первинних джерел про життя і діяльність В. Кубійовича належать, насамперед, його власні мемуари та документальні праці, офіційна документація УЦК, протоколи та звернення УНК, публічні виступи та статті у пресі, архіви НТШ та різних еміграційних організацій тощо.

У процесі написання дипломної роботи використано інтернет-джерела, зокрема оприлюднені матеріали про електронну книжкову виставку до 120-річчя від дня народження В. Кубійовича, підготовлену працівниками відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) [55]. Основу виставки становлять матеріали, видані за межами України: спогади вченого, його наукові праці, статті та дослідження представників української діаспори. Особливе місце посідають автобіографічні тексти «Мені 70» [9] та «Мені – 85» [7], а також спогади про період 1939–1941 років, що є цінним джерелом про діяльність Українського центрального комітету в роки війни. У фондах представлено також інтерв'ю В. Кубійовича, його некролог та приватні спогади [55]. На виставці було широко

репрезентовано науковий доробок ученого: праці з географії («Географія українських і суміжних земель», 1943 р.) [8], демографії та етнографії («Атлас України й суміжних країв», 1937 р.) [5]. Користувачам доступні численні статті В. Кубійовича з історії, освіти та культури української діаспори [7].

Центральне місце на виставці зайняла «Енциклопедія українознавства» – наймасштабніший видавничий проєкт української еміграції, підготовлений ученими НТШ у Європі в 1949–1995 рр. Першу тритомну «Загальну частину» (1949 р.) та більшість десяти томів «Словникової частини» (1955–1995 рр.) редагував сам В. Кубійович [6]. На її основі згодом було укладено англomовні видання «Ukraine. A Concise Encyclopedia» (1963–1971 рр.) та п'ятитомну «Encyclopedia of Ukraine» (1984–1993 рр.) [53]. На виставці широко представлено літературу про В. Кубійовича: монографії, мемуари, довідникові статті та спеціальні випуски еміграційних часописів. Значний масив публікацій у журналах української діаспори (зокрема, «Вісті із Сарселю», «Вісті комбатанта», «Сучасність», «Україна») присвячений аналізу його наукової та організаційної діяльності [55].

Запропонована електронна виставка дала можливість комплексно ознайомитися з джерельною базою, що висвітлює багатогранну постать В. Кубійовича. Ці матеріали є основою для історичного дослідження його ролі в суспільному житті українців у ХХ столітті й дозволяють відтворити контекст його рішень, громадських ініціатив та впливу на події в різні періоди.

Таким чином, первинні джерела для написання запропонованої роботи охоплюють як історичну, так і педагогічну складову. До першоджерел історичного спрямування віднесено праці В. Кубійовича [5; 6; 7; 8; 9] та мемуарну літературу, з урахуванням деяких аналітичних статей дослідників [12; 18]. Щодо першоджерел навчально-методичного спрямування, що допомогли зрозуміти, як на уроках історії або в позакласній і позашкільній роботі доцільно формувати громадянську компетентність учнів ЗЗСО на прикладі вивчення життя і діяльності В. Кубійовича, можна віднести

нормативно-правові документи в галузі освіти: «Закон України «Про освіту» [1], «Закон України «Про позашкільну освіту» [2], «Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти» [3] та постанову Кабінету Міністрів України про Державний стандарт [4] та ін.

РОЗДІЛ 2. НАУКОВА І ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА

2.1. ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ І ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ

Життєвий шлях і становлення світогляду Володимира Михайловича Кубійовича охоплюють складний і багатогранний спектр соціальних, культурних, національних та сімейних впливів, що формували його особистість від раннього дитинства до зрілого віку. У цьому процесі перехрещувалися традиції українського та польського середовищ, впливи родинного виховання, конфесійна належність, досвід військового часу та еміграції, а також розмаїття соціально-політичних контекстів Центрально-Східної Європи початку ХХ століття [18, с. 13].

Народжений 23 вересня 1900 р. у Новому Сончі, на Західній Лемківщині, Володимир виростав у родині, яка поєднувала два етнокультурні світи. Його батько, українець, греко-католик, походив із Корнева на Покутті і працював дрібним податковим урядником [53, с. 640]. Саме його постать стала першим і, за власними свідченнями В. Кубійовича, одним із найглибших джерел формування його національної самоідентифікації [7, с. 18]. Батькова педантичність, працьовитість, дисциплінованість і послідовність у дотриманні національної традиції були тими характеристиками, які хлопець перейняв як модель для наслідування. Мати Марія походила з польського середовища, представляла родину Добровольських – євреїв-вихрестів, які інтегрувалися в польське міське життя. Родина утримувала невелику крамницю та їдальню, що ставило сім'ю у середовище дрібної міщанської економічно активної верстви.

Побут, у якому панувала польська мова, створював для Володимира багатокультурний простір – на перетині української традиції батька та польсько-єврейського міського середовища матері. Таке поєднання культурних кодів формувало в ньому схильність до міжетнічного аналізу, глибше розуміння різниць та конфліктів між спільнотами, критичність мислення і водночас відчуття приналежності до українського кореня, яке батько

послідовно плекав через греко-католицьку традицію та власні виховні практики [10, с. 22].

Навчання в народній школі Нового Санча (1906–1910 рр.) стало першим досвідом зіткнення з чужим, домінантним культурним середовищем [7, с. 24]. Польська мова навчання, польське шкільне середовище і польська традиція виховання вимагали від хлопця адаптивності, внутрішньої стійкості та здатності зберігати власну ідентичність в умовах чисельної меншості. Цей досвід був важливим для формування внутрішньої потреби обстоювати українську культуру навіть у несприятливих умовах, що згодом переросло у світоглядну переконаність важливості культурного самозбереження [18, с. 14].

У гімназійні роки (1910–1918 рр.) проявилися перші ознаки його системного наукового мислення, схильність до картографічної точності, логічності та структурності [17, с. 33]. Класична гімназія давала сильну гуманітарну освіту, включаючи латину, грецьку, історію, географію й філософію. Саме тут формується його аналітичність, уміння вибудовувати причинно-наслідкові зв'язки та інтерес до просторових вимірів людського буття. Західнолемківське оточення, де українські громади перебували під культурним та політичним тиском, сприяло тому, що підліток дедалі гостріше відчував відмінність між особистою ідентичністю та поліетнічним довкіллям. Відбувалася внутрішня інтеграція культурних впливів: українського – через родину батька; польського – через шкільне середовище; регіонально-українського, лемківського – як умов місцевого побуту; та єврейського – через родинне походження матері. Усі ці вектори сприяли формуванню в ньому плюралістичного, проте достатньо незалежного типу мислення [10, с. 24].

Юність В. Кубійовича припала на час революційних процесів і війни. 1918 року він вступив до Української галицької армії, де служив артилеристом. Попри молодий вік, саме військовий досвід став одним з найсильніших факторів формування його світогляду. Перше – це особистий контакт з реальністю боротьби за українську державність. Участь у війні сприяла

зміцненню переконання щодо необхідності самоорганізації українців та їхньої здатності чинити спротив. Друге – відступ УГА за Збруч у 1919 р., який він пережив без еміграції, залишившись у Галичині. Це було відчуття непевності, втрати стабільності та загрози існуванню власної спільноти залишило значний психологічний слід. Третє – після повернення до Кракова він знову стоїть перед необхідністю інтеграції в польське суспільство, але тепер уже з чіткішим усвідомленням своєї інакшості.

Саме військовий період зробив його дорослим у найкоротший термін і сформував логіку мислення, в якій особиста доля нерозривно пов'язувалася з долею нації. Це сприяло зближенню особистих переконань із колективними цінностями, посилюючи його національну самоідентифікацію та моральну відповідальність. У 1919–1923 рр. В. Кубійович продовжив навчання у Кракові. Ці роки стали періодом формування його інтелектуальної автономії [18, с. 16]. Життя в середовищі, де українці перебували в меншості, спонукало його до самоосвіти, самодисципліни та створення власної системи цінностей. Серед ключових елементів його світогляду формуються:

- почуття відповідальності за культурну спадщину;
- зацікавлення етнічними процесами та просторовою структурою населення;
- критичне мислення в питаннях міжнаціональних відносин;
- прагнення точності та наукової достовірності.

У цей період В. Кубійович активно переймає європейську наукову традицію аналізу людини в географічному просторі, хоча ще не як науковець, а як мислитель, який шукає відповіді на питання власної ідентичності [19, с. 8]. Водночас досвід життя між кількома культурами створював у ньому відчуття зв'язку з ширшим європейським простором. Це сприяло формуванню уявлення про українство не як локальне, а як європейське явище, тісно вплетене у спільну культурну мозаїку.

Події початку 1940-х років стали для В. Кубійовича надзвичайно складними в особистісному сенсі. Попри заборону з боку радянських спецслужб, реальну загрозу фізичного знищення, В. Кубійович демонструє високий рівень особистої відповідальності та самозбереження. Відомий факт про спробу НКВС ліквідувати його в 1944 р. [56]. Переховування по селах, необхідність користуватися підтримкою людей, повна відсутність безпеки – усе це сприяло формуванню психологічної стійкості, внутрішньої автономії та здатності виживати в екстремальних умовах. Цей життєвий етап також поглибив його екзистенційне відчуття межі між життям і смертю, а, отже, зміцнив переконання в потребі збереження пам'яті, знань і культури як форми тривалості народу поза межами поколінь.

Переїзд у 1944 р. до Франції став для В. Кубійовича рубежем, що розділив його життя на два великі періоди [56]. Еміграція була не лише фізичним переміщенням, а переформатуванням його життєвого досвіду. По-перше, він опинився далеко від України, що поглибило емоційний зв'язок із Батьківщиною та сформувало особливу діаспорну свідомість, побудовану на поєднанні пам'яті, відповідальності та болю від втрати. По-друге, втрата домівки, неможливість повернення та ізоляція від рідного середовища сприяли формуванню поглибленого рефлексивного мислення. Він дедалі гостріше відчував важливість фіксації українського досвіду, національної історії та етнічних територій як відповідь на загрозу культурного зникнення. По-третє, життя в мультикультурному Парижі дало йому інший ракурс – розуміння глобальності національних питань. Еміграція не зруйнувала його ідентичності, а, навпаки, зробила її ще глибшою та ширшою.

Особисті стосунки та сімейні кризи також впливали на формування його внутрішнього світу. Перший шлюб із Целіною з Кракова, який розпався частково через гостроту польсько-українського питання, став одним з емоційно найскладніших епізодів. Це посилювало його переконання в тому, що національна ідентичність є не лише культурним, але й глибоко особистим аспектом життя.

Зв'язок із дочками, які виростили в Польщі та приїздили до нього вже дорослими, відтворював його зв'язок із минулим, але водночас підкреслював розрив, який утворився внаслідок воєнних подій та політичних реалій. Другий шлюб, укладений уже після смерті першої дружини, формував для нього нову емоційну рівновагу та завершив формування його сімейного світогляду, в якому домінували стабільність, підтримка та відповідальність.

В. Кубійович помер 2 листопада 1985 р. у Сарселі поблизу Парижа у віці 85 років. До останніх днів життя він зберігав інтелектуальну активність, внутрішню дисципліну та відданість своєму життєвому шляху [54, с. 443]. Його смерть символічно завершила історію людини, яка пройшла через неодноразову зміну держав, де вона проживала, дві світові війни, втрату Батьківщини, переслідування та еміграцію, але зберегла цілісність світогляду, національну гідність та моральну стійкість.

2.2 В. КУБІЙОВИЧ ЯК УКРАЇНСЬКИЙ ГЕОГРАФ, ЙОГО ВНЕСОК В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНУ І ВИДАВНИЧУ СПРАВУ

Володимир Кубійович посідає особливе місце в історії української науки ХХ століття передусім як географ, демограф і організатор масштабних картографічних та енциклопедичних проєктів. Його наукова спадщина пов'язана з антропогеографією, вивченням просторової організації українських земель, етнічних груп та демографічних процесів, а видавнича й енциклопедична діяльність стала засобом тривалого збереження й репрезентації знань про Україну в європейському та світовому науковому просторі [17, с. 32].

Фахове становлення В. Кубійовича як географа відбулося в міжвоєнний період. Після завершення університетських студій він захистив докторську працю, присвячену антропогеографії гірського регіону Східних Карпат, а згодом габілітаційне дослідження про переміщення населення в європейській частині Радянського Союзу. У цих ранніх працях сформувалася його провідна тема – поєднання аналізу природного середовища з вивченням розселення,

господарської діяльності та етнічної структури населення, що вивело його на позицію одного з найпомітніших дослідників антропогеографії у Східній Європі [10, с. 25].

У 1928–1939 роках В. Кубійович працював доцентом Ягеллонського університету в Кракові, де розгорнув систематичні студії українських етнічних територій у складі Польщі, Чехословаччини та Румунії. Він не обмежувався суто описом рельєфу, клімату чи природних ресурсів, а послідовно зосереджувався на структурі населення, його етнічному складі, типах поселень, формах землекористування та традиційних видах господарювання. Таким чином, його праці поєднували елементи класичної фізичної географії, демографії, етнографії та соціальної історії, формуючи комплексний образ українського простору [19, с. 7].

Важливим напрямом його досліджень стали Карпати та пов'язані з ними пастуші регіони. У низці монографій, написаних різними мовами, він розглянув пастуше життя в Східних Бескидах, Мараморощині, на Буковині та Підкарпатській Русі. У працях «*Życie pasterskie w Beskidach Wschodnich*», «*Păstoritul în Maramureș*», «Пастушество Буковини», «*Pastýřský život v Podkarpatské Rusi*» він детально аналізував сезонне кочівництво, структуру господарства, форми землеволодіння, організацію пастуших громад, типи поселень і взаємозв'язок між природним рельєфом та соціальною організацією населення [19, с. 9]. Ці праці вирізнялися високою емпіричною насиченістю: В. Кубійович опирався на польові спостереження, власні маршрути, опитування місцевого населення, а також на тодішні статистичні матеріали. Вони започаткували цілу традицію детальних регіональних студій, у яких людина розглядається як елемент просторової структури, що постійно взаємодіє з довкіллям.

Поступово інтерес дослідника перемістився від локальних карпатських реалій до синтетичного осмислення всієї території, заселеної українцями. У праці «Територія і людність українських земель» він здійснив масштабну

спробу описати просторові межі українського етнічного масиву, щільність і структуру населення, особливості розселення у різних частинах України. Методологічно ця праця спиралася на аналіз офіційних переписів, адміністративних даних і власних коригувань дослідника, який критично ставився до національних класифікацій, зафіксованих у державній статистиці [18, с. 19]. Вказуючи на розбіжності між декларованими даними і реальною мовно-культурною ситуацією, він намагався реконструювати «етнографічну правду» – дійсні обшири українського розселення, зокрема на пограничних територіях [19, с. 8].

Ця критична робота зі статистикою набувала виразного геополітичного виміру. Досліджуючи польсько-українські окраїни, В. Кубійович доводив, що значні масиви населення, які офіційна польська статистика відносила до польського чи «русинського» елементу, фактично були українськими за мовою і культурною традицією. Відстоювання такої позиції спричинило опір офіційних кіл. Зокрема, в 1939 р. він був позбавлений кафедри в Ягеллонському університеті саме через послідовний захист українських геополітичних інтересів та критику статистичної політики польської держави [13, с. 46]. Окремою віхою в діяльності В. Кубійовича як географа стало створення перших цілісних українських картографічних і атласних видань. Найвідомішим із них є «Атлас України й сумежних країв», підготовлений у 1930-х роках і виданий українською мовою. Цей атлас поєднував карти фізичної географії, економіки, етнографії та демографії, завдяки чому вперше у компактній формі було візуалізовано просторову картину українських земель, включно з територіями поза межами тогочасних державних кордонів [5, с. 11]. В атласі подавалися карти природних зон, густоти населення, національного складу, сільськогосподарських культур, промислових районів, транспортної мережі.

Паралельно з атласом була створена фундаментальна праця «Географія українських і сумежних земель». Її завданням було подати цілісний науковий опис українського простору: від природних умов до структури поселень і

господарства. Ця «географія» поєднувала синтетичні оглядові розділи із детальними регіональними характеристиками, що робило її не лише університетським підручником, а й довідником для дослідників суміжних дисциплін [17, с. 35]. Вона закріпила за В. Кубійовичем репутацію провідного фахівця з географії українських земель, причому у трактуванні, яке виходило за межі тодішніх державних поділів і відображало власне українське бачення територіальної цілісності.

Важливе місце у творчій спадщині В. Кубійовича посідають етнодемографічні дослідження, спрямовані на фіксацію й картографування етнічного складу населення. Йдеться, зокрема, про працю «Українські етнічні групи Галичини» і пізнішу «Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.01.1939», де він поєднав статистичні таблиці з докладною етнографічною картою. У цих працях закладено підвалини української етнокартографії: на основі даних про рідну мову, релігію, традиції та побут формувалися лінії етнічних меж, що згодом стали орієнтиром для багатьох дослідників.

Після Другої світової війни, опинившись у Західній Європі, В. Кубійович зосередився на систематизації власного наукового доробку та розбудові української науки в умовах еміграції. У цей час він продовжує працювати як географ і демограф, публікуючи узагальнювальні праці про територію, населення й етнічні групи України, але щораз більше його енергії поглинають енциклопедичні та видавничі проєкти. Він послідовно переходить від індивідуальних монографій до колективних праць, у яких виступає як редактор, організатор тексту й координатор авторських колективів.

Наймасштабнішим результатом енциклопедичної діяльності В. Кубійовича стала «Енциклопедія українознавства» [21, с. 346; 56]. Цей проєкт було задумано як повний звід знань про Україну, український народ, його історію, культуру, мову, географію, економіку, релігію, діаспору. Під редакцією В. Кубійовича було підготовлено загальну частину енциклопедії у двох томах,

де в узагальненій формі подано ключові теми українознавства, а також багатотомну абеткову частину, яка виходила упродовж кількох десятиліть у Мюнхені та Нью-Йорку під егідою НТШ.

Як головний редактор «Енциклопедії українознавства» В. Кубійович виконував не лише технічну чи формальну роль. Він формував концепцію видання, визначав принципи добору гасел, структурував тематичні блоки, встановлював вимоги до наукової достовірності та стилістичної однорідності статей. Особливу увагу він приділяв представленню українських земель у географічному та етнографічному вимірах: у статтях і картах енциклопедії фіксувалися регіони, етнічні території, історичні області, поселення, що нерідко не мали належного відображення у тодішніх західних довідниках [21, с. 350].

Важливою рисою редакторського підходу В. Кубійовича було прагнення до цілісності українського простору: Україна розглядалася не як фрагмент кількох держав, а як самостійний об'єкт знання із власною географією, історією, культурою. У межах енциклопедії це проявлялося у послідовному використанні української топонімії, акцентуванні на українській більшості у низці регіонів, що традиційно описувалися як периферія інших національних просторів, а також у систематичному прив'язуванні культурних і політичних явищ до конкретних земель, міст, історико-географічних областей [18, с. 20].

Поступовим продовженням цього проєкту стала праця над англomовною «Encyclopedia of Ukraine». У співпраці з Канадським інститутом українських студій, Канадською фундацією українських студій та Науковим товариством ім. Т.Шевченка В. Кубійович очолив підготовку багатотомного англomовного видання, покликаного інтегрувати українську тематику у західний академічний простір. Перший том «Encyclopedia of Ukraine» вийшов у Торонто в 1984 р. У виданні брали участь десятки авторів, але саме редакторська воля В. Кубійовича забезпечила послідовність концепції, системність викладу та відповідність матеріалу вимогам англomовної наукової аудиторії [53, с. 641].

Англомовна енциклопедія виконувала кілька функцій. По-перше, вона стала інструментом популяризації знань про Україну серед дослідників, які не володіли українською мовою. По-друге, створила референтний корпус фактів і термінів, що їх могли використовувати історики, політологи, географи, культурологи. По-третє, закріпила в західній науковій традиції саме поняття «Ukrainian studies» як окремого напрямку гуманітарних досліджень.

У межах цього проєкту В. Кубійович особливо пильно стежив за тим, як представлено географічні та демографічні відомості. В його уявленні енциклопедія мала бути не лише каталогом біографій або історичних подій, а й надійним джерелом просторово структурованих знань: про регіони, річкові системи, природні зони, етнічні карти, міста й села, демографічну динаміку, міграційні процеси. Саме тому до редакційної колегії залучалися спеціалісти з географії, демографії, картографії, які продовжували й розвивали підходи, вироблені Кубійовичем ще у міжвоєнних дослідженнях [16, с. 14].

Поза енциклопедичними виданнями внесок В. Кубійовича у видавничу справу включав редагування українських наукових збірників, картографічних праць та історичних досліджень. Він був редактором українського видання праці Вольфа-Дітріха Гайке з історії дивізії «Галичина», готував до друку українські монографії з історії та суспільних наук, публікував великі за обсягом узагальнювальні праці про українців у Генеральній Губернії та інші регіональні студії. Ця діяльність продовжувала логіку попередніх географічних досліджень: у центрі уваги залишалися територія, населення, етнічна структура, але тепер вони подавалися у формі історичної або документально-аналітичної оповіді.

Організаційно-видавнича робота В. Кубійовича тісно пов'язана з його роллю в Науковому товаристві ім. Шевченка. У повоєнний період він став одним із ключових організаторів цього товариства в еміграції, а згодом очолив його європейську гілку. Саме через ці структури реалізовувалися більшість енциклопедичних і картографічних видань, координувалися авторські колективи, забезпечувалася наукова експертиза матеріалів. Таким чином, його

внесок у видавничу справу виходив далеко за межі власних текстів: він створював інституційні умови для існування української науки поза межами радянського простору, перетворюючи видавництво на інструмент культурного і наукового самозбереження [21, с. 352].

У підсумку, В. Кубійович як український географ постає не лише автором окремих праць, а творцем цілісної системи знань про територію, населення та етнічну структуру України. Його антропогеографічні й демографічні дослідження заклали підвалини сучасного розуміння українських етнічних земель, а картографічні проєкти сформували візуальну модель українського простору, яка зберігає значення й сьогодні [17, с. 40]. Як енциклопедист і видавець він трансформував індивідуальний дослідницький досвід у колективну працю багатьох авторів, результатом якої стали «Енциклопедія українознавства» та «Encyclopedia of Ukraine» – фундаментальні звідники українознавчих знань у діаспорі та світовій науці.

2.3 ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД, ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА В ЕМІГРАЦІЇ

Громадська активність В. Кубійовича охоплює кілька етапів, кожен з яких тісно пов'язаний із трансформаціями політичної ситуації у Центрально-Східній Європі. У міжвоєнний час, у період Другої світової війни та в еміграції він послідовно виступав як організатор, посередник, репрезентант української спільноти й один із тих діячів, що намагалися поєднати інтереси нації з конкретними умовами існування під владою різних режимів. У його громадській діяльності поєднувалися культурницькі, організаційні, представницькі, а часом і суто політичні функції, що робить цю постать особливо суперечливою й водночас впливовою [13, с. 45].

У міжвоєнні десятиліття громадська роль В. Кубійовича формується на перетині академічного середовища, українського національного руху та діяльності інтелектуальних об'єднань. Перебуваючи в Кракові й працюючи в

університеті, він не замкнувся в суто професійній сфері, а дедалі активніше включався в українське громадське життя Галичини та еміграційних кіл. Для цього періоду характерне поступове переростання постаті вченого в постать публічну, для якої науковий авторитет стає ресурсом громадського впливу [18, с. 20].

Одним із важливих проявів його громадської активності було долучення до організації професійних і освітніх зібрань української інтелігенції. Показовою є його участь у першому Українському з'їзді учителів географії, що відбувся у Львові наприкінці 1920-х років: обрання В. Кубійовича головою Президії цього форуму свідчило про визнання його не лише як фахівця, а й як організатора української освітньої спільноти [19, с. 10; 56]. З'їзд мав не лише наукове, а й виразно громадське значення: він сприяв самоусвідомленню українських педагогів як окремої професійної й національної групи, яка здатна артикулювати свої потреби і спільно виробляти стратегії дії в умовах польської держави.

Важливим середовищем його громадського залучення було Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Членство в НТШ і керівництво однією з його секцій означало не тільки участь у науковому житті, а й долучення до ширшого проекту інституційного самоствердження українців як модерної нації. Товариство виконувало роль неформальної «української академії наук» у Галичині, а його діяльність була одночасно науковою і громадсько-націєтворчою. Робота В. Кубійовича у структурі НТШ сприяла зміцненню контактів між українськими інтелектуалами в Польщі, Чехословаччині, Румунії та еміграційних осередках, а також формуванню серед них усвідомлення спільних інтересів [54, с. 442].

Особливий аспект міжвоєнної громадської активності В. Кубійовича полягав у його участі в публічних дискусіях щодо статусу українців у Другій Речі Посполитій. Він послідовно полемізував із польськими середовищами з питань трактування українського населення, меж його розселення, політики

щодо прикордонних регіонів. Хоча ця діяльність була тісно пов'язана з його науковими дослідженнями, за своєю суттю вона мала яскраво виражений громадсько-політичний характер: результати статистичних і картографічних студій використовувалися як аргументи в боротьбі за визнання прав українців, а сам Кубійович виступав у ролі публічного адвоката українських інтересів у просторових і демографічних питаннях [13, с. 48].

Таким чином, у міжвоєнний період склалося амплуа В. Кубійовича як громадського інтелігента, що поєднує роботу в університеті та наукових інституціях з активною участю у професійних з'їздах, інтелектуальних об'єднаннях і публічних дебатах, де вирішувалася доля української спільноти у багатонаціональній державі [18, с. 21].

Найінтенсивніший і водночас найконтroversійніший етап громадської активності В. Кубійовича припав на роки Другої світової війни. Тоді він очолив Український центральний комітет (УЦК) у Кракові – структуру, яка фактично виконувала роль напівофіційного представницького органу українців у Генеральній губернії [53, с. 640]. Призначення його на чолі УЦК означало перехід з позиції впливового інтелектуала до платформу провідного громадсько-політичного діяча, який був змушений ухвалювати рішення, що стосуються тисяч людей, у надзвичайно складних умовах окупаційної політики.

УЦК виступав посередником між німецькою адміністрацією та українським населенням. Формально не будучи політичною партією, цей орган координував діяльність українських культурних, освітніх, благодійних і релігійних інституцій, опікувався питаннями соціальної допомоги, освіти, організації громадського життя. Очолюючи УЦК, В. Кубійович змушений був постійно балансувати між прагненням захистити інтереси українців і жорсткими обмеженнями окупаційного режиму [10, с. 26].

Однією з ключових функцій УЦК було надання допомоги українським біженцям і переселенцям, які опинилися на території Генеральної губернії після радянських репресій та воєнних подій. Під проводом В. Кубійовича

створювалися мережі місцевих українських «допомогових комітетів», які займалися збором коштів, організацією харчування, пошуком житла, посередництвом між утікачами та органами влади. У цьому вимірі УЦК виконував роль гуманітарної структури, яка намагалася пом'якшити наслідки війни для цивільного населення й створити бодай мінімальні умови для виживання української громади.

Комітет також відігравав значну роль в організації культурного та освітнього життя. За сприяння УЦК відновлювалися або засновувалися українські школи, товариства, видавництва, пресові органи. Відомим є створення українського видавництва у Кракові, що дозволило налагодити видання книжок, підручників, періодики українською мовою. Водночас УЦК підтримував релігійні структури: одним із символічних кроків стало повернення православній спільноті собору в Холмі, що мало не лише духовне, а й виразне національно-ідентичнісне значення.

Громадська активність УЦК розгорталася й на рівні символічних практик. Організовувалися масові заходи, спортивні змагання, мистецькі імпрези, що виконували функцію консолідації спільноти, підтримання морального духу, демонстрації присутності українців у публічному просторі окупованих територій. Участь В. Кубійовича в підтримці футбольних турнірів, які асоціювалися з УЦК, є прикладом використання спорту як інструменту загальнонаціональної самоорганізації в надзвичайних умовах [18, с. 30].

Суперечливим аспектом діяльності В. Кубійовича на чолі УЦК стала участь в ініціюванні формування дивізії «Галичина» у складі військ СС. Займаючи позицію, що це відповідає «інтересам українців» у боротьбі з Радянським Союзом, він, разом з іншими діячами, сприяв створенню Військової Управи, яка координувала набір добровольців і взаємодію з німецькою стороною [53, с. 641]. У своїх публічних виступах він наголошував на можливості через цей військовий проект здобути досвід організованої збройної сили, сформувати підготовлене ядро майбутньої української армії та

закріпити присутність українців на міжнародній арені. Водночас така співпраця з нацистським режимом зумовила глибокі моральні та політичні суперечки в українському середовищі й донині є предметом гострих дискусій в історіографії.

Не менш показовим є те, що діяльність УЦК і самого В. Кубійовича стала об'єктом переслідування з боку радянських спецслужб. Намір НКВС ліквідувати його й організація диверсійної групи в Кракові свідчать, що радянська влада сприймала його не лише як науковця, а, передусім, як впливового громадського лідера, здатного мобілізувати українців у напрямі, який суперечив інтересам СРСР. Вимушене переховування по селах і подальший виїзд до Німеччини стали прямим наслідком його позиції й ролі в українському громадському житті окупованих територій.

Отже, в період Другої світової війни громадська діяльність В. Кубійовича була спрямована на підтримку української спільноти в умовах окупації, розвиток її інституцій, представництво інтересів перед окупаційною адміністрацією і водночас – на участь у проєктах, які з позицій сучасної етики й політичної оцінки залишаються глибоко суперечливими [13, с. 47].

Після поразки нацистської Німеччини та зміни політичної карти Європи В. Кубійович опиняється в еміграції, де його громадська активність набуває нових форм. Якщо в міжвоєнний (1920–1939 рр.) та воєнний (1939–1945 рр.) періоди він діяв переважно в межах Галичини й Генеральної губернії, то тепер його поле діяльності розширюється до рівня загальноукраїнської діаспори [18, с. 32]. Одним із ключових епізодів цього етапу стала його участь у формуванні Українського національного комітету (далі – УНК) у 1945 р. На пропозицію генерала Павла Шандрука він погодився виконувати функції заступника голови, а згодом став представником Західної України в цій структурі. УНК мав на меті виступити перед союзницькими урядами як політичний репрезентант українців, зокрема тих, що перебували у складі військових з'єднань чи таборів переміщених осіб. Залучення В. Кубійовича до цього органу було зумовлено

його попереднім досвідом керування УЦК і вмінням вести переговори в багаторівневому політичному середовищі [54, с. 443].

В еміграції діяльність В. Кубійовича зміщується від безпосередньої взаємодії з окупаційними адміністраціями до роботи з українськими громадами, які опинилися в таборах переміщених осіб, у країнах Західної Європи та Північної Америки. Він бере участь в організації українського громадського життя у Франції та Німеччині, сприяє створенню й функціонуванню товариств, комітетів, ветеранських об'єднань, культурних і освітніх організацій [53, с. 641]. Особливу роль відігравала його участь у діяльності Братства колишніх вояків дивізії «Галичина» [12, с. 24]. Публікуючи статті у виданні цього братства, він долучався до формування колективної пам'яті про воєнний досвід і водночас намагався легітимізувати участь українців у згаданому військовому з'єднанні в очах діаспорної спільноти. У цьому середовищі В. Кубійович поставав як один з ідеологічних орієнтирів, що пропонував певну інтерпретаційну рамку для осмислення трагічного і суперечливого воєнного минулого.

У післявоєнні роки важливою сферою громадської активності В. Кубійовича стала робота в еміграційних інституціях, що поєднували наукові та громадські функції. Обіймаючи керівні посади в Науковому товаристві ім. Шевченка, він фактично перетворив цю структуру на один із центрів самоорганізації української еліти на Заході. Через НТШ здійснювалося не тільки наукове видавництво, а й формування мережі контактів між українськими громадами в різних країнах, підтримка молодих дослідників, організація конференцій і публічних заходів, які виконували роль простору для осмислення національного досвіду й консолідації діаспори.

Важливим виміром громадської ролі В. Кубійовича було також реагування на конфлікти й протистояння між українцями та іншими народами в повоєнний час. Після розгортання кривавого польсько-українського протистояння в роки Другої світової війни й відразу після неї він виступав із

закликами до припинення збройної конфронтації. Ці звернення мали морально-політичний характер і були спрямовані на те, щоб зупинити ескалацію насильства, яка нищила обидві спільноти. Голос В. Кубійовича в діаспорі ставав одним із каналів, через які намагалися подолати наслідки міжетнічної ворожнечі та сформувати підстави для майбутнього порозуміння [18, с. 42].

Окремий аспект становить його участь у формуванні образу України й українців у західній громадській думці. Через численні публікації, виступи, участь в організаціях, що співпрацювали з науковими та політичними інституціями країн Заходу, він прагнув показати українців як самостійну націю з власною історією, культурою і правом на державне буття. Ця діяльність не обмежувалася колом діаспори: вона була спрямована на міжнародну аудиторію і мала виразний громадсько-політичний зміст, оскільки протистояла радянській пропаганді й офіційним наративам, що заперечували українську суб'єктність [21, с. 355].

У підсумку громадська активність В. Кубійовича в еміграції постає як багатоплановий процес: від політичного представництва в структурі Українського національного комітету до щоденної організаційної роботи в наукових, ветеранських, культурних і освітніх інституціях, що забезпечували існування й розвиток української діаспори.

Отже, в міжвоєнний період В. Кубійович виступив як громадський інтелігент, який поєднав професійну діяльність з участю в організації українських з'їздів, роботою в НТШ та публічною полемікою щодо статусу українців у багатонаціональній державі. У роки Другої світової війни він став одним із центральних діячів українського громадського життя в окупованих територіях, очолив Український центральний комітет і координував широкий спектр діяльності – від гуманітарної допомоги й культурництва до участі в політично й морально суперечливих військових проектах. В еміграції його громадська енергія була спрямована на політичне представництво українців,

організацію діаспорних структур, формування колективної пам'яті та просування українського питання в західному світі.

РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЙ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ

Громадянська компетентність у сучасних педагогічних та соціологічних дослідженнях трактується як комплексна, інтегрована якість особистості, що визначає її здатність усвідомлено виконувати громадянські ролі й функції у демократичному суспільстві [43, с. 276]. За визначенням ЮНЕСКО, громадянська компетентність передбачає вміння брати участь у соціальному та політичному житті, реалізовувати права і обов'язки в межах держави, а також акумулювати цінностями демократії, прав людини та соціальної справедливості [37, с. 130]. В українській педагогіці поняття громадянської компетентності поширено на формування в учнів системи знань, умінь, ціннісних орієнтирів і соціально активної позиції, які спрямовані на ефективне громадянське функціонування. Вона спрямована на підготовку освіченої молоді, здатної ефективно функціонувати в громадянському суспільстві, обов'язково враховуючи локальні та національні контексти розвитку демократії [47, с. 35].

Громадянська компетентність в освітньому контексті розглядається як інтегрована здатність особистості ефективно реалізовувати громадянські права, брати активну участь у суспільному житті та нести відповідальність за свою державу. Вона включає систему знань, умінь, цінностей і практичних навичок, які формуються в процесі навчання і виховання [41, с. 78]. Основними складовими громадянської компетентності є мотиваційний, когнітивний та діяльнісний компоненти, які охоплюють інтерес до суспільного життя, знання з правознавства і здатність до активної громадської діяльності [26, с. 15]. Громадянська компетентність включає також психологічну готовність та мотивацію до активних громадянських дій. Це означає не лише володіння відповідною інформацією, а й розвиток відповідальності, ініціативності та критичного мислення, які забезпечують здатність індивіда свідомо і цілеспрямовано впливати на суспільство [24, с. 9].

Основою формування громадянської компетентності є розуміння соціально-політичних структур, правових норм і демократичних процедур, що дає змогу особі орієнтуватися у складних суспільних процесах. Осмислення цих аспектів сприяє усвідомленню цінності прав людини, соціальної справедливості, толерантності та інших базових принципів демократичного устрою [30, с. 79]. Науковці визначають громадянську компетентність як інтегральну якість, що складається зі знань, умінь, цінностей, емоційно-ціннісних орієнтацій і практичного досвіду. Вона включає здатність до критичного аналізу інформації, конструктивної взаємодії у соціумі та готовності до реалізації громадянських прав і обов'язків [38, с. 95].

Розвиток громадянської компетентності виступає ключовим чинником збереження державності, національної єдності та сталого демократичного розвитку України. Формування цієї компетентності є однією з головних цілей сучасної освіти, що покликана виховати активних і відповідальних учасників суспільного життя [35, с. 65]. Громадянська компетентність розглядається як сукупність когнітивних ресурсів, мотиваційної готовності та поведінкових навичок, що дозволяють особистості брати відповідальність у соціально-політичному житті. визначаючи громадянську компетентність як інтегровану якість, що поєднує знання про права, свободи та обов'язки, мотивацію дотримуватися демократичних цінностей і здатність до активної участі в суспільних процесах [52, с. 242].

Водночас науковці підкреслюють соціокультурний аспект громадянської компетентності, що охоплює ціннісну ідентичність, повагу до інституцій держави, готовність до конструктивного діалогу та міжкультурної взаємодії [51, с. 183]. Громадянська компетентність трактується в педагогічній літературі як здатність особистості ефективно взаємодіяти у суспільстві, підтримувати правову свідомість і усвідомлювати свою роль як активного громадянина. У психологічному аспекті громадянська компетентність розглядається як здатність захищати і піклуватись про права, інтереси та потреби особистості в

суспільстві, що супроводжується розвитком відповідних умінь, навичок і практичного досвіду [49, с. 212]. Дослідники розглядають громадянську компетентність як психологічну готовність і здатність розуміти суспільно-політичні процеси, критично їх оцінювати та брати участь у них на основі власного світогляду і системи цінностей. Цей аспект акцентує увагу на свідомій, емоційно і розумово обгрунтованій громадянській позиції [48, с. 195].

Соціокультурний аспект громадянської компетентності підкреслює її багатовимірний характер, що виходить за межі лише юридичних або політичних знань. Цей аспект акцентує увагу на формуванні ціннісної ідентичності особистості, що включає повагу до ключових інституцій держави, готовність до конструктивного діалогу, а також уміння ефективно взаємодіяти в різноманітному культурному середовищі [40, с. 18].

Формування громадянської компетентності неможливе без належної соціокультурної бази, що включає знання про історичні традиції, культурні норми та цінності, що діють у суспільстві. Освітній процес повинен сприяти розвитку цілісного соціокультурного капіталу, що охоплює знання, практичні навички міжособистісної взаємодії і ціннісні орієнтири, які забезпечують готовність до повноцінної участі в громадянському житті [32, с. 15]. Важливою складовою цієї бази є розуміння і прийняття культурної різноманітності як джерела соціальної сили і розвитку. Соціокультурна компетентність передбачає толерантне ставлення до різних культурних і соціальних груп, що є ключовим фактором згуртування і сталості демократичного суспільства. Ця компетентність забезпечує громадянину можливість ефективно комунікувати в мультикультурному середовищі, підтримувати міжкультурний діалог і сприяти соціальній інтеграції [34, с. 4].

Ключовим компонентом соціокультурної громадянської компетентності є уміння здійснювати діяльність, ґрунтовану на знаннях соціальних норм і цінностей, а також на готовності до активної соціальної позиції. Вона проявляється у практичних діях, спрямованих на підтримку громадянських

інститутів, участь у виборах, волонтерську діяльність та інші форми громадянського партнерства [23, с. 245]. Сучасні дослідження також показують, що формування соціокультурної компетентності відбувається через інтеграцію когнітивних, мотиваційних і практичних аспектів. Це означає, що особистість не лише отримує знання про соціальні процеси і права, а й розвиває мотивацію до дії та навички їх реалізації в конкретних життєвих ситуаціях [45, с. 119].

При цьому соціокультурна компетентність є динамічною якістю, що постійно розвивається у процесі соціальної взаємодії та професійної діяльності, особливо в умовах змінного соціокультурного середовища. Саме тому важливою є безперервна освіта і самоосвіта, які підтримують і оновлюють цю компетентність. Необхідно враховувати соціокультурний аспект громадянської компетентності, комбінуючи теоретичні знання з практичними навичками через проєктну діяльність, культурні заходи та міжкультурні обміни [23, с. 243]. Це дозволяє формувати готовність особистості діяти в різноманітних соціокультурних контекстах. Отже, соціокультурний вимір громадянської компетентності виступає фундаментом, який забезпечує комплексну інтеграцію знань, цінностей і практичних умінь, необхідних для свідомої та відповідальної участі в демократичному суспільстві. Його формування є одним із пріоритетних завдань сучасної освіти [35, с. 63].

У контексті освітнього процесу громадянська компетентність виступає метою формування демократичної культури особистості, базуючись на принципах прав людини, соціальної відповідальності та солідарності. Ця компетентність є результатом цілеспрямованої педагогічної діяльності, де поєднуються знання (когнітивний компонент), цінності (мотиваційний компонент) та практичні дії (поведінковий компонент). Когнітивний компонент громадянської компетентності включає знання з історії, права, основ демократії та суспільних інститутів, що є фундаментом для розуміння ролі особистості в суспільстві [32, с. 14]. Мотиваційний компонент характеризується інтересом до суспільних проблем, усвідомленням моральної відповідальності й прагненням

діяти на благо спільноти. У свою чергу, діяльнісний компонент полягає у практичних навичках участі в громадських ініціативах, волонтерстві, політичній діяльності чи інших формах суспільної активності [26, с. 16].

Педагогічні підходи до формування громадянської компетентності передбачають розвиток критичного мислення, емоційної зрілості, відповідального ставлення до навколишнього світу. Використання інтерактивних методів навчання, вивчення історій життя видатних українців, аналіз їхніх громадянських вчинків і т. п. допомагає створити цілісну образність громадянина, що поєднує інтелектуальну та моральну базу [33, с. 133].

Громадянська компетентність є фундаментальним концептом у сучасній педагогіці, що відображає інтегративну якість особистості, здатної свідомо і відповідально брати участь у суспільному житті. Вона охоплює не лише знання про громадянські права та обов'язки, а й навички, цінності, установки та активну громадянську позицію. Громадянська компетентність формує основу для розвитку демократичного суспільства, сприяє утвердженню правової культури та соціальної відповідальності. У педагогічному просторі особливу увагу приділяють методам, які розвивають критичне мислення, емоційну зрілість і свідоме ставлення до соціальних процесів [38, с. 96]. Акцентується важливість інтерактивних освітніх підходів, що включають аналіз історичних подій і досвіду видатних громадян у минулому моделі для внутрішнього становлення учня як активного суб'єкта суспільства.

Нижче наводимо наукові визначення поняття громадянської компетентності, що відображають різні підходи у дослідженнях [43, с. 276].

1. За В. Шахраєм, громадянська компетентність є параметром діяльності особистості, соціалізованої під впливом громадянських цінностей, норм і правил. Вона характеризується здатністю індивіда адекватно брати участь у суспільних процесах через наявність знань про суспільний устрій,

ефективні способи їх оновлення, ціннісно-моральну позицію та навички реалізації прав і обов'язків у соціальних ситуаціях [41, с. 77].

2. За А. Чубінською, громадянська компетентність – це активна, цілеспрямована, вмотивована діяльність особи в ролі громадянина, що керується демократичними цінностями, знаннями, сформованими ціннісними орієнтаціями. Вона включає політичну освіченість, етику, соціальну свідомість, міжкультурну толерантність, громадянську активність, критичне мислення та готовність до співпраці для розв'язання суспільних проблем [43, с. 277].

3. Т. Магдич акцентує увагу на суміжних поняттях та нормативній базі, зазначаючи, що громадянська компетентність включає інтеграцію знань, цінностей, навичок і суспільної активності, необхідних для успішної соціалізації та демократичного функціонування особистості в громадянському суспільстві [30, с. 80].

4. Г. Мюнклер трактує громадянську компетентність як сукупність кваліфікаційних характеристик власника статусу громадянина, що включають знання, вміння, ціннісні та морально-етичні якості, які підштовхують до індивідуальної та колективної активності. Такий підхід розкриває громадянську компетентність не лише як формальні знання, а й як внутрішній мотиваційний потенціал [37, с. 130].

З позиції сучасного компетентнісного підходу, що набув поширення в освіті, громадянська компетентність охоплює сукупність знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, ставлень і переконань, які формують здатність бути активним учасником суспільно-політичного життя та вміти відповідально виконувати громадянські обов'язки. Такий підхід підкреслює цілісність і багатовимірність цього поняття [47, с. 35].

Отже, громадянська компетентність – це не лише знання, але й наявність комплексної особистісної якості, що забезпечує активну й відповідальну участь у політичному, соціально-економічному та культурному житті.

Формування цієї компетентності є ключовою задачею сучасної освіти, що потребує спеціальних педагогічних підходів, що спрямовані на розвиток в учнів відповідних умінь та якостей:

- критичне мислення – здатність аналізувати інформацію, ставити запитання, відрізняти факти від думок;
- емоційна зрілість – розуміння власних і чужих емоцій, управління ними;
- відповідальність – усвідомлення наслідків своїх дій для себе і суспільства;
- готовність до громадянської активності та співпраці [47, с. 38].

Серед дієвих методів у формуванні громадянської компетентності – інтерактивні дискусії, рольові ігри і т. п., а також дослідження суспільно-історичних подій і особистостей, що відображають цінності громадянського суспільства. Причому акцент на історичні приклади дозволяє не лише теоретично засвоїти знання, а й емоційно переконатися в значущості громадянської позиції. Це формує цілісний образ громадянина, який поєднує інтелектуальну і моральну базу [33, с. 135]. Такий підхід підтримує розвиток ціннісних орієнтацій і мотивує активність, що є важливими складовими громадянської компетентності.

Громадянська компетентність виступає складовою громадянської культури і забезпечує якісний рівень соціалізації особистості у суспільстві. Вона поєднує знання, вміння застосовувати їх на практиці та відповідні ставлення і цінності, що забезпечують активність у політичних і соціальних сферах. Важливим компонентом, як уже зазначалося, є ціннісно-моральна позиція, яка забезпечує внутрішньо усвідомлене дотримання норм, виконання прав і обов'язків, орієнтацію на загальнолюдські критерії добра, справедливості та свободи [34, с. 8].

Громадянська компетентність також вимагає постійного оновлення знань і гнучкості застосування різних соціальних норм у конкретних ситуаціях, а на

психологічному рівні – готовність активно взаємодіяти з іншими членами суспільства для колективного розв’язання проблем, здатність до саморефлексії й критичного оцінювання власних дій. Це важлива умова для побудови ефективних громадянських відносин у демократичному суспільстві [48, с. 194].

Одним із підходів до формування громадянської компетентності є діяльнісний, що підкреслює значення реальних дій і соціальної активності як показника усвідомленості та компетентності громадянина. Такий підхід розглядає компетентність як змістовну характеристику, що формується через практичну участь у суспільних процесах [38, с. 94].

Освітній процес має забезпечувати системність і послідовність формування громадянської компетентності, починаючи з початкової школи і продовжуючи в наступних освітніх рівнях. Це вимагає інтеграції міжпредметних зв’язків, зокрема в гуманітарних, суспільних і природничих науках [31, с. 5]. Значущим аспектом є міжкультурний діалог, що формує толерантне ставлення і повагу до культурної різноманітності. Це сприяє подоланню стереотипів у взаєминах між різними людьми і народами та розвитку емпатії, що є основою громадянської злагоди [32, с. 16].

Як уже наголошувалося, інтерактивні методи навчання, такі як дебати, групові проекти і т. п., сприяють не лише засвоєнню знань, а й розвитку критичного мислення і самостійності, що є також складовими громадянської компетентності. Отже, навчання перетворюється на творчу діяльність учня, а не лише на пасивне сприйняття інформації. Дослідження свідчать, що ефективним інструментом є робота з психологічними та соціальними установками учнів, розвиток емоційної інтелектуальності, що сприяє усвідомленню власної відповідальності за власне життя і життя суспільства [23, с. 245].

Важливим у формуванні громадянської компетентності є використання інформаційних технологій, мережевих ресурсів, які відкривають нові можливості для вивчення громадянських прав і обов’язків, участі у віртуальних

громадських ініціативах і дискусіях тощо. Такий підхід розширює контекст громадянської компетентності в цифрову епоху [37, с. 131].

У сучасній педагогіці розрізняють громадянську компетентність як:

- здатність до активної участі у суспільно-політичному житті;
- комплекс знань, навичок, ціннісних орієнтацій;
- систему моральних, етичних, правових норм, що регулюють поведінку особистості;
- психологічну готовність та мотивацію до реалізації громадянських прав і обов'язків [47, с. 37].

Як бачимо, громадянська компетентність є багатогранною категорією, що вимагає інтегрованого підходу з боку педагогіки, психології, соціології, історії і права для ефективного формування діяльного громадянина. Педагогічна теорія і практика сьогодні акцентують увагу на формуванні відповідальної позиції учнів за допомогою соціального моделювання поведінки, використання емпатичних та рефлексивних практик, а також вихованні поваги до прав людини і основ демократії. Існує також концепція громадянської освіти як міждисциплінарної галузі, мета якої – підготувати особистість до активної життєвої позиції, з умінням критично оцінювати історичні події, суспільно-політичні процеси і брати участь у їх трансформації.

З огляду на сучасні виклики – глобалізацію, інформаційний простір, політичну нестабільність – формування громадянської компетентності стає одним із найважливіших завдань національної системи освіти, що потребує цілеспрямованих інноваційних стратегій [35, с. 64].

Підсумовуючи, можна констатувати, що громадянська компетентність – це, насамперед:

- інтегрований комплекс знань, цінностей і навичок;
- якісна особистісна характеристика активного громадянина;
- показник соціалізації та готовності до відповідальної поведінки в демократичному суспільстві;

– предмет цілеспрямованого педагогічного впливу для формування майбутніх поколінь [41, с. 80].

У педагогічній практиці зазвичай під громадянською компетентністю розуміють сукупність знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій і ставлень, що забезпечують здатність особи бути активним учасником демократичного суспільства, розв'язувати соціальні проблеми та здійснювати громадянську активність.

Сучасна науково-педагогічна думка виділяє кілька підходів до визначення громадянської компетентності: компетентнісний, якісно-особистісний і діяльнісний. Компетентнісний підхід акцентує на сукупності знань і вмінь, що дають змогу реалізувати права і обов'язки громадянина. У свою чергу, якісно-особистісний підхід характеризує громадянську компетентність як якісну особистісну характеристику, що відображає здатність соціалізуватися в громадянському суспільстві й гармонійно розвиватися. Натомість діяльнісний підхід розглядає громадянську компетентність як активну та цілеспрямовану діяльність особи, керовану демократичними цінностями й орієнтовану на співпрацю та розв'язання спільних проблем [43, с. 278].

Украй важливою є мотиваційна складова формування громадянської компетентності. Саме внутрішня мотивація учня є рушієм активного засвоєння громадянських цінностей та умінь, що допомагають йому орієнтуватися в соціальному просторі та здійснювати відповідальні дії. Формування громадянської компетентності неможливе без активної внутрішньої мотивації учня, а також підтримки з боку навчального середовища та соціального контексту [45, с. 118].

Серед системоутворюючих елементів громадянської компетентності дослідники виділяють:

– політичну освіченість, що включає знання про систему влади, права, свободи та обов'язки громадян;

- етичність та мораль як засади взаємоповаги і відповідальності;
- соціальну свідомість, здатність розуміти соціальні проблеми та ставитися до них відповідально;
- здатність до міжкультурного діалогу, що виражається в повазі культурних відмінностей та толерантності;
- громадянську активність як прояв відповідальності та участі у житті суспільства;
- критичне мислення і готовність до співпраці для досягнення спільних цілей [26, с. 15].

Ці складові демонструють, що громадянська компетентність є не тільки знанням, а й цілісною системою цінностей і умінь, спрямованих на формування зрілого громадянського світогляду.

Формування громадянської компетентності відбувається в освітньому процесі через інтеграцію предметних знань, соціально-психологічних практик і освітніх технологій, що стимулюють самостійність і відповідальність. Значну роль відіграє соціальний контекст, який формує умови для практичного застосування громадянських знань і навичок, і підтримує активність учнів у реальних суспільних ситуаціях. Отже, формування громадянської компетентності неможливе без синергетичного впливу внутрішньої мотивації, професійної підтримки педагогів і сприятливого соціального середовища [52, с. 248]. Формування громадянської компетентності є цілеспрямованим процесом, що поєднує змістове наповнення (знання, цінності), мотиваційні чинники та поведінкові практики, які разом формують активного, відповідального і соціально усвідомленого громадянина. Очевидно, громадянська компетентність реалізується не у відриві від особистості, а як її інтегральна характеристика, що впливає на якість самореалізації в суспільстві та розвиток демократичних інститутів [47, с. 39].

Для розвитку громадянської компетентності повинна бути створена система підтримки, що включає як освітні стратегії, так і соціально-культурне

середовище, яке робить ці знання і навички релевантними та необхідними. Ключовими є поєднання знань, мотивації і соціального контексту, що разом формують активного та відповідального громадянина. Отже, громадянська компетентність – це не тільки знання і навички, а, насамперед, уміння застосовувати їх у реальному житті, з огляду на соціальні, політичні та культурні особливості сучасного суспільства [24, с. 10]. Під цим кутом зору системне та послідовне введення в навчальні програми вивчення біографій видатних українських діячів сприяє ефективній реалізації громадянської компетентності, оскільки поєднується розуміння історії з формуванням ціннісних орієнтирів та практичної позиції учнів [33, с. 134].

Психолого-педагогічні засади дослідження біографічного матеріалу в ЗЗСО передбачають диференційований підхід: у початковій школі – це опора на емоційно-змістовне сприйняття окремих життєвих епізодів, у старших класах – системний аналіз, синтез та критичне осмислення, з огляду на суспільно-історичний контекст. Залежно від вікового рівня учнів відпрацьовуються різні методики: від нарисів, оповідань, ілюстрацій у молодших класах до досліджень, рефератів, дискусій – у старших. Це забезпечує поступове поглиблення вивчення матеріалу через використання активних форм навчання. Особливе значення має формування у старшокласників умінь аргументувати власну позицію, захищати її у дискусійних форматах, що сприяє розвитку громадянської відповідальності і самосвідомості [32, с. 16].

Під час вивчення біографій учнів заохочують шукати взаємозв'язки між особистими життєвими складнощами та суспільними викликами, що сприяє розвитку емпатії та соціальної чутливості. В основу психолого-педагогічних засад покладено концепції особистісно орієнтованого навчання, де формування громадянської компетентності розглядається як частина цілісного розвитку учня як громадянина країни. Узагальнення досвіду показує, що ефективне формування громадянської компетентності базується не лише на передачі знань, а й на інтеграції пізнавальної, емоційної та діяльнісної сфери

особистості. Правильне використання біографічного матеріалу також підтримує розвиток критичного мислення, допомагаючи учням самостійно оцінювати історичні події й суспільні явища [48, с. 196].

Таким чином, громадянська компетентність – це комплексна інтегративна якість особистості, що включає когнітивні, емоційні, ціннісні та поведінкові компоненти, які дозволяють ефективно виконувати громадянські функції. Формування громадянської компетентності повинно також включати розвиток інформаційної грамотності та здатності працювати з критичною інформацією, що є важливим у сучасному інформаційному суспільстві [37, с. 131].

У процесі формування громадянської компетентності велике значення має врахування індивідуальних особливостей учнів, їх культурного і соціального контексту, що дозволяє побудувати більш ефективні та дієві навчальні стратегії. Біографічний метод у навчанні дозволяє персоніфікувати історичні події, що сприяє емоційному залученню та більш глибокому запам'ятовуванню матеріалу, що, в свою чергу, стимулює розвиток критичного мислення та громадянської активності. Ключовим моментом є також поєднання теоретичних знань із практичними навичками участі в житті шкільної або місцевої громади, що забезпечує цілісність формування громадянської компетентності [33, с. 136].

Загалом теоретико-методологічний підхід до громадянської компетентності в сучасній освіті пропонує освітній процес, спрямований на усвідомлення учнями власної соціальної відповідальності, громадянської активності та збереження демократичних традицій в Україні [41, с. 81].

Отже, громадянська компетентність є динамічною системою, що інтегрує знання, цінності, мотивації та дії, спрямовані на активне і відповідальне громадянство в демократичному суспільстві. Формування цієї компетентності в учнів через вивчення біографій видатних українських діячів стає інструментом розвитку патріотизму, громадянської самосвідомості та соціальної активності, що є, як уже зазначалося, фундаментальним завданням сучасної освіти [26, с.

17]. Вивчення біографій українських діячів у школі виступає ефективним засобом формування громадянської компетентності учнів. Біографія письменника, діяча культури чи політичної особи є не лише джерелом фактологічних відомостей, але й засобом морального, світоглядного виховання, що сприяє усвідомленню своєї ролі в історії та суспільстві. За допомогою біографічних матеріалів учні можуть глибше зрозуміти історичний контекст діяльності особистості, її моральний вибір, громадянську позицію і відповідальність перед державою тощо [32, с. 17].

У процесі аналізу біографій увага зосереджується на соціально-політичних, культурних і моральних якостях постатей, що формують уявлення учнів про громадянина як дієву особистість у суспільстві. Це збагачує емоційно-ціннісну складову громадянської компетентності та стимулює її внутрішню мотивацію. Як відомо, формування громадянських умінь можливе через застосування активних методів навчання: дискусій, проєктної діяльності, рефлексійних практик, що базуються на аналізі особистісних прикладів з біографій. Такий підхід сприяє розвитку критичного мислення та усвідомленої громадянської позиції [23, с. 246].

Ключовим методологічним аспектом є міжпредметна інтеграція громадянської освіти, де вивчення біографій українських діячів поєднується з історією, літературою, правознавством та ін., що збагачує контекст і розкриває багатовимірність громадянської компетентності. Психолого-педагогічні основи формування громадянської компетентності через вивчення біографій базуються на стимулюванні емпатії, соціальної рефлексії та розвитку самосвідомості учнів, що підтверджується численними експериментальними даними. Психологічні складники включають орієнтацію на сприяння спільному благу, почуття соціальної відповідальності, здатність до саморегуляції та адаптації в соціумі [48, с. 197].

Сучасна шкільна освіта відіграє провідну роль у вихованні громадянської позиції здобувачів освіти. Старша школа є особливо ваговою ланкою, бо під

час вивчення історії України учні отримують глибокі знання про суспільно-історичні події, права людини, демократичні цінності, що формують їх громадянську свідомість. Практичне застосування біографічного методу в освітньому процесі дає змогу виконувати найважливіші виховні функції: патріотичне виховання, формування громадянської відповідальності та національної ідентичності. Водночас важливою є системність у подачі матеріалу: починаючи з простих фактів з життя діячів, поступово поглиблюючи розуміння їх соціальної ролі і цінностей, з акцентом на сучасні виклики і проблеми [52, с. 249]. У свою чергу, використання мультимедійних ресурсів, інтерактивних презентацій, творчих завдань сприяє зацікавленості учнів і кращому засвоєнню матеріалу про видатних українців.

Значну роль відіграє і моделювання різних життєвих ситуацій, у яких учні можуть ставити себе на місце діячів, аналізувати прийняті рішення і робити власні висновки щодо громадянської відповідальності. Формування громадянської компетентності через дослідження біографій є також способом боротьби з пасивністю частини сучасної молоді, оскільки приклади реальних людей надихають і спонукають до активної життєвої позиції [45, с. 120]. Науковці відзначають важливість врахування вікових особливостей учнів при опрацюванні біографічного матеріалу, що вимагає диференційованого підходу до формування цієї компетентності. Включення до навчального процесу обговорень, круглих столів, проєктів, пов'язаних з біографіями, дозволяє розвивати у дітей навички громадянського діалогу і співпраці. Педагогічна рефлексія про роль особистості в історії України дозволяє учням усвідомити важливість громадянської активності і відповідальності у власному житті.

Методична підтримка діяльності вчителя є запорукою ефективного використання біографій у формуванні громадянської компетентності учнів, що передбачає навчально-методичну підготовку і ресурсне забезпечення. Методичною базою служать оновлені програми, підручники з громадянської освіти та історії, які передбачають систематичне формування громадянських

умінь через інтерактивні технології – дискусії, проєкти, дебати, рольові ігри і т. п. Інтерактивність і «прикладний характер» формування громадянської компетентності (виховання на конкретних прикладах) активізують учнів. Наприклад, проведення бесід про видатних діячів української історії допомагає сформувати національну самосвідомість та почуття національної гідності [47, с. 40].

Диспути та дебати допомагають розвивати критичне мислення і готовність до публічного висловлення позиції. Для підвищення ефективності уроків рекомендовано застосовувати такі методи: групові проєкти зі створення відеорепортажів або презентацій про видатних діячів; рольові ігри, де учні беруть на себе ролі історичних особистостей і дискутують у форматі парламенту та ін. [23, с. 244]. У контексті реформ освіти, спрямованих на розвиток ключових компетентностей, біографічний підхід стає важливим елементом інноваційної моделі громадянської освіти. Однак важливо дотримуватися балансу між інформаційною насиченістю та емоційною складовою при викладанні матеріалу, щоб уникнути навантаження і перевантаження учнів.

Як відомо, психолого-педагогічні засади вивчення біографій передбачають врахування вікових і психологічних особливостей учнів. Різний ступінь заглиблення в біографічний матеріал залежить від рівня шкільної освіти: початкові класи знайомляться з окремими епізодами життя діячів у контексті художніх творів, тоді як старші класи здійснюють глибокий аналіз життєвого і творчого шляху, поєднуючи його із суспільно-історичною дійсністю [32, с. 15]. Увага приділяється формуванню не лише знань, але й ціннісних орієнтацій, розумінню громадянських обов'язків, розвитку критичного мислення та умінню відстоювати власну позицію. Методично процес формування громадянської компетентності через вивчення біографій передбачає різноманітність форм і засобів навчання. До них належать художні розповіді, лекції, інтерактивні завдання, дискусії, реферати, проєктна

діяльність, використання наочних матеріалів, документальних фільмів, екскурсій. Особливо ефективним є поєднання біографічної інформації з аналізом творчості, що сприяє комплексному сприйняттю особистості діяча як цілісного явища [33, с. 136]. Вчитель виступає як модератор, який організовує своєрідний діалог між учнями і матеріалом, формує вміння робити морально-етичні висновки, а також критично оцінювати історичні події і позиції [47, с. 38].

Громадянська компетентність нерозривно пов'язана з активною громадянською позицією, що проявляється в залученні до суспільного життя, участі в демократичних процесах, волонтерських ініціативах та захисті прав людини. Вона також включає здатність до взаємодії і співпраці для вирішення спільних проблем і конфліктів у суспільстві. Водночас розвиток громадянської компетентності вимагає цілеспрямованої та систематичної педагогічної роботи в умовах демократичних суспільств, де високий рівень громадянської свідомості є основою стабільності та прогресу. Відповідно, освітні програми повинні містити компоненти, спрямовані на формування навичок критичного мислення, емоційної компетентності, толерантності та правової культури. Інноваційні методи навчання, включаючи інтерактивні технології, рольові ігри, дискусійні платформи, сприяють більш глибокому розумінню сутності громадянства і стимулюють особистісну відповідальність [35, с. 65].

Формування громадянської компетентності є багаторівневим процесом, який включає індивідуальний, соціальний та культурний аспекти. На індивідуальному рівні – це розвиток особистісної позиції, моральної відповідальності, етики. На соціальному – взаємодія з іншими членами суспільства, участь в громадських і суспільних інституціях. Культурний рівень відображає ціннісні орієнтації, пов'язані із загальноприйнятими нормами і традиціями [51, с. 185]. Формування громадянської компетентності сприяє зниженню соціальної напруги і конфліктності, розвитку демократичних принципів і правової культури серед молоді. Однією з основних складових

громадянської компетентності є політична освіта, що передбачає знання про структуру влади, законодавчі процеси, права і обов'язки громадян. Це знання дає можливість учням критично оцінювати політичні події і приймати активну участь у громадському житті.

Важливою складовою громадянської компетентності є повага до культурних особливостей інших, розвиток толерантності і соціального діалогу. Це позитивно впливає на консолідацію суспільства. Громадянська компетентність виступає основою для розуміння кожним індивідумом своєї ролі та відповідальності в державі та місцевій громаді [34, с. 5]. У контексті громадянської компетентності важлива також робота над розвитком етичних засад, які формують моральну позицію особистості, спрямовану на дотримання демократичних принципів.

Дослідження Світлани Магдич підкреслює важливість інтеграції громадянської компетентності в систему навчання української мови, що є природним середовищем для формування цієї компетентності. В її роботі громадянська компетентність розглядається як багатовимірне поняття, що включає здатність реалізувати громадянські права, знання і вміння, суспільні цінності, відповідальність та активність [30, с. 78]. Зазначається, що формування громадянської компетентності потребує системного підходу, оскільки вона є ключовою складовою соціалізації та готовності учнів до життя в демократичному суспільстві. Для більш ефективного формування громадянської компетентності важливо опиратися на сучасні педагогічні стратегії, що включають розвиток критичного мислення, участь у громадських проєктах, волонтерські ініціативи, шкільне самоврядування. Особливої ваги набуває робота з біографіями діючих чи історичних українських діячів, які стали символами громадянських цінностей, патріотизму, відповідальності та активної життєвої позиції [26, с. 16].

Формування громадянської компетентності є процесом, що відбувається протягом усього життя людини і охоплює як формальну освіту, так і

неформальні суспільні практики. Цей процес потребує міждисциплінарного підходу, який поєднує не лише історію, а й психологію, соціологію, педагогіку та політичні науки. Роль освіти у формуванні громадянської компетентності полягає у впровадженні комплексних програм, які розвивають критичне мислення, інтеркультурну толерантність та навички демократичного спілкування. Важливим є забезпечення інтерактивності навчального процесу, що базується на співпраці, дискусіях, симуляціях і проєктній діяльності учнів [52, с. 245]. Акцент на практичній діяльності обумовлений тим, що лише через реальний досвід громадянських ініціатив та участь у спільних проєктах формується внутрішня мотивація й компетенції щодо активного громадянства, відповідальності та солідарності.

У наукових підходах до громадянства значущими є концепції А. Ослера і Х. Старкі, а також типологія громадянства Дж. Вестхаймера та Дж. Кана. А. Ослер і Х. Старкі розглядають громадянство як поєднання трьох взаємопов'язаних елементів – статусу, почуття та практики. Статус охоплює комплекс прав і обов'язків, що не гарантуються автоматично й потребують постійного відстоювання. Вимір «почуття» описує суб'єктивну приналежність до громади на локальному, національному та глобальному рівнях, яка може бути недостатньою за умови нерівного доступу до прав і можливостей. Практичний вимір означає участь у політичному, соціальному, економічному та культурному житті, що є змістовним полем громадянської освіти [52, с. 242–243].

У типології Дж. Вестхаймера та Дж. Кана вирізняють три моделі «хорошого громадянина»:

- 1) громадянин із почуттям особистої відповідальності;
- 2) громадянин, орієнтований на активну участь у житті громади;
- 3) громадянин, спрямований на соціальну справедливість.

Перший тип характеризується дотриманням закону, виконанням громадянських обов'язків, волонтерством та участю в діяльності на користь

інших. Характерною рисою другого типу є здатність впливати на життя громади, брати участь у колективних діях, розуміти функціонування інституцій і виступати організатором суспільних ініціатив. Натомість третій тип ґрунтується на критичному аналізі соціальних, політичних і економічних структур та прагненні усувати структурні причини нерівності, з фокусом на демократичні цінності, рівність і соціальні перетворення.

Відмінність третього типу полягає в орієнтації не лише на вирішення наслідків соціальних проблем, а й на усунення їхніх причин, що формує здатність до громадянської дії трансформаційного характеру. Освітні програми відповідного спрямування орієнтовані на розвиток критичного мислення, аналіз механізмів нерівності та опанування інструментів зміни соціальних систем. Програми, що формують перші два типи громадян, зосереджуються на відповідальності та участі, натомість моделі соціальної справедливості акцентують на зміні системних чинників, які породжують соціальні проблеми. Усі три типи мають спільну основу – залученість громадянина до життя громади та відповідальність за суспільне благо [52, с. 243].

Особливості формування громадянської компетентності варіюються залежно від віку, соціального середовища та культурних контекстів. Так, для підлітків і молоді важливою є участь у волонтерських ініціативах і шкільному самоврядуванні, що створює умови для практичного засвоєння громадянських ролей. Дослідники наголошують на необхідності цілісного підходу до розвитку громадянської компетентності через поєднання інформаційної освіти (знання про політику і права), емоційно-мотиваційного виховання та практичної діяльності [47, с. 39].

Підсумовуючи, хотілося б наголосити, що громадянська компетентність – це комплексна, багатовимірна якість особистості, що включає в себе інтелектуальні, емоційні, поведінкові та ціннісні складові, спрямовані на активну і відповідальну участь кожного в житті суспільства. Важливо відзначити роль виховної діяльності в ЗЗСО, яка формує морально-етичні

засади поведінки, патріотизм, толерантність, соціальну відповідальність і привертає увагу до питань прав людини та соціальної справедливості. Під кутом зору сучасних наукових підходів слід виокремити компетентнісний (розглядає громадянську компетентність як сукупність знань, умінь, переконань), якісно-особистісний (враховує цінності та моральні якості) і діяльнісний (націлений на активність і мотивацію) підходи до формування громадянської компетентності [43, с. 279].

Основою формування громадянської компетентності також є критичне мислення і здатність до самоаналізу, які допомагають протистояти маніпуляціям, фейковим новинам, сприяють прийняттю обґрунтованих рішень. Тому вчитель в освітньому процесі має не лише передавати знання, але й розвивати в учнів здатність до самоосвіти, саморефлексії, активної позиції, що є визначальними рисами громадянина демократичного суспільства [37, с. 132]. Ефективність формування громадянської компетентності посилюється, коли використовується міждисциплінарний підхід, що об'єднує історію, право, літературу, етику, соціологію, психологію та ін. Комплексний підхід дозволяє сформувати у студентів глибоке розуміння суспільних процесів, понять демократії, громадянських прав і свобод, а також відповідальності кожної людини за стан суспільства [32, с. 15].

Загалом громадянська компетентність є невід'ємною умовою демократичного розвитку суспільства в Україні. Вона формує активну, відповідальну особистість, здатну до критичного мислення, моральної поведінки та соціальної взаємодії, що є фундаментом стабільності в суспільстві [35, с. 66]. Теоретико-методологічні засади формування громадянської компетентності учнів через вивчення біографій видатних українських діячів ґрунтуються на системності, особистісній орієнтації, інтеграції знань і активізації громадянських умінь, що в комплексі забезпечує готовність молоді до відповідальної участі в житті суспільства. Це передбачає глибоке міждисциплінарне поєднання знань з історії, літератури, психології і педагогіки

та ін., що реалізується через різноманітні педагогічні технології та методики [33, с. 136]. Ключову роль у цьому процесі відіграє професійна компетентність та особистий приклад педагога, який формує мотиваційний, ціннісний і діяльнісний компоненти громадянської компетентності школярів [40, с. 19].

РОЗДІЛ 4. ВИВЧЕННЯ ПОСТАТІ В. КУБІЙОВИЧА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В ЗЗСО

Вивчення постаті В. Кубійовича як інструмент формування громадянської компетентності здобувачів освіти в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) є важливою складовою сучасного освітнього процесу, що спрямована на виховання активного, відповідального та патріотично налаштованого громадянина. У контексті уроків історії, позакласної та позашкільної роботи знання про видатні історичні постаті, їх життєвий шлях і внесок у національну справу сприяє осмисленню учнями власної ролі у суспільстві, формує свідомість громадської відповідальності та надає приклад для натхнення.

Уроки історії, позакласна та позашкільна діяльність дають можливість комплексно ознайомити учнів із внеском В. Кубійовича в національну культуру, науку і політику. Розгляд його біографії в контексті історичних подій ХХ століття сприяє формуванню системного бачення історичних процесів та розумінню їхнього впливу на сучасність. Такий підхід допомагає молоді усвідомити цінність національної ідентичності та значення активної громадянської позиції у суспільному житті. Окрім історичного аспекту, вивчення постаті В. Кубійовича стимулює розвиток особистих якостей учнів, таких як відповідальність, цілеспрямованість, патріотизм і повага до культурної спадщини. Пізнаючи життєвий шлях цієї видатної особи, учні мають змогу співвіднести власні цінності та життєві орієнтири з ідеалами минулого, що підсилює їхню мотивацію бути активними громадянами. Це безпосередньо впливає на формування громадянської компетентності як ключового компонента повноцінного розвитку особистості.

Важливим є також те, що знання про історичні постаті, зокрема життя і діяльність В. Кубійовича, сприяє розвитку в учнів навичок аналітичного мислення і здатності до обговорення складних питань суспільного і

політичного життя. Обговорення його ролі в культурному і політичному процесі допомагає виховувати вміння аргументовано висловлювати власну позицію, вести діалог і брати участь у суспільно важливих дискусіях. Це є складовою частиною підготовки молоді до відповідального громадянського життя в демократичному суспільстві.

Інтеграція матеріалів про життєвий і творчий шлях В. Кубійовича в освітній процес ЗЗСО потребує системного підходу, що виходить за межі простого ознайомлення з біографією. Ефективне формування громадянської компетентності можливе лише через поєднання теоретичних знань з практичною, пошуковою та аналітичною діяльністю учнів. Зібраний та систематизований матеріал про вченого доцільно використовувати його як на уроках історії України, так і в позаурочній і позашкільній роботі, застосовуючи різні методи навчання, з особливим наголосом на використання інтерактивних технологій.

На уроках історії України в старшій школі (10–11 класи) постать В. Кубійовича є ключовою для розуміння процесів державотворення та збереження національної ідентичності в еміграції. Зокрема, в 10 класі зібраний та опрацьований матеріал можна використовувати при вивченні тем, пов'язаних з українським рухом у міжвоєнний період пов'язаних з українським рухом у міжвоєнний період (зокрема, теми «Українські землі у складі Польщі», «Суспільно-політичне життя та національно-визвольний рух на західноукраїнських землях у 1920–1930-х рр.»), та в 11 класі на уроках, де вивчається тема «Україна в роки Другої світової війни». Зокрема, для старшокласників доцільно використовувати метод кейс-стаді, що полягає в детальному аналізі кейсу – конкретної реальної або змодельованої ситуації для розвитку навичок розв'язання проблем, аналізу і прийняття рішень, поглиблення розуміння явища. Учням пропонується проаналізувати діяльність Українського центрального комітету, очолюваного В. Кубійовичем, як приклад самоорганізації суспільства в критичних умовах. Важливим елементом при

цьому є робота з першоджерелами, що дозволяє розвивати критичне мислення та вміння відрізняти історичну правду від пропаганди. Для цього рекомендується опрацювання фрагментів мемуарної спадщини вченого, де він описує складність політичного вибору та відповідальність лідера перед громадою [7, с. 171]

У контексті вивчення історії України в 11 класі (тема «Україна в роки Другої світової війни») постать В. Кубійовича дозволяє розглянути складні питання колабораціонізму та вимушеної співпраці заради виживання нації. Аналіз діяльності Українського центрального комітету (УЦК), який він очолював, дає змогу учням зрозуміти механізми захисту українського населення в умовах окупації (допомога полоненим, освіта, боротьба з голодом).

Ще один важливий аспект для уроків історії – тема «Українська діаспора». Тут доцільно розглядати діяльність В. Кубійовича як організатора науки в еміграції. Створення «Енциклопедії українознавства» варто подавати як приклад інтелектуального спротиву та збереження національної пам'яті в умовах бездержавності. Учні можуть порівнювати радянську історіографію та візію історії, запропоновану в працях Наукового товариства ім. Шевченка в Європі.»

Обрану тему доцільно використовувати в міжпредметних зв'язках, тобто при вивченні не лише історії України, а й інших предметів гуманітарного профілю. Так, у курсі «Громадянська освіта» (10 клас) біографія В. Кубійовича слугує яскравим прикладом для розкриття змістових ліній «Людина в соціокультурному просторі» та «Взаємодія громадян і держави». Обговорення його ролі у створенні «Енциклопедії українознавства» демонструє учням, як інтелектуальна праця може стати формою захисту національних інтересів та інструментом «м'якої сили» на міжнародній арені. Учні варто залучати до дискусій на тему ролі еліти у збереженні національної пам'яті, використовуючи матеріали про фундаментальні наукові проекти, ініційовані вченим [21, с. 352].

Особливе місце спадщина вченого займає у викладанні географії (8–9 класи). Зокрема, у 8 класі під час вивчення теми «Населення України» та «Етнічний склад населення» вчитель має унікальну можливість продемонструвати учням історичну тяглість розселення українців.

Використання методу картографічного аналізу на основі класичних праць В. Кубійовича дозволяє учням візуалізувати поняття «українська етнічна територія» та порівняти її із сучасними державними кордонами. Практична робота з накладання історичних карт на сучасні формує просторову компетентність та глибше розуміння демографічних процесів (депортації, урбанізація), що відбувалися протягом ХХ століття [5, с. 66].

Величезний потенціал для формування громадянської компетентності має позаурочна та позашкільна діяльність, зокрема робота історико-краєзнавчих гуртків та наукових товариств учнів (МАН). Тут доцільно застосовувати метод проєктів, коли учні проводять самостійні дослідження. Для прикладу, темами таких робіт можуть стати «Наукова школа Володимира Кубійовича» або «Внесок української діаспори у світову науку». Під час підготовки учні навчаються працювати з історичними джерелами (первинними і вторинними), аналізуючи внесок вченого в організацію української науки на Заході.

Окрім проєктної діяльності, ефективною формою масової позакласної роботи є організація учнівських науково-практичних конференцій або «Кубійовичівських читань». Такий формат дозволяє залучити старшокласників до публічного обговорення проблем збереження національної пам'яті та розвитку української науки в еміграції. Під час підготовки доповідей учні вчаться працювати з різними типами джерел, зокрема з епістолярною спадщиною вченого та матеріалами НТШ, що сприяє розвитку їхньої джерелознавчої компетентності. Як зазначає Т. Мацейків, такий підхід дозволяє трансформувати сухі історичні факти у живий досвід громадянського співпереживання [32, с. 16]. Тематика виступів може варіюватися від аналізу картографічної спадщини до обговорення ролі особистості в історії, що

відповідає завданням громадянської освіти щодо формування критичного мислення [33, с. 135].

У рамках роботи історико-краєзнавчого гуртка (наприклад, гурток «Кліо» або «Юні дослідники історії») ефективним є проведення засідань у форматі «історичного суду» або дискусійного клубу, де розглядаються контroversійні постаті минулого. Учні можуть досліджувати тему «В. Кубійович: вчений чи політик?», працюючи з архівними документами та спогадами сучасників.

Для факультативних курсів (наприклад, «Видатні постаті України») доречним є метод проєктів: створення учнями віртуального музею української еміграції або укладання власної міні-енциклопедії «Втрачена еліта», де стаття про Кубійовича слугуватиме зразком. Також дієвою формою є пошуково-дослідницька робота МАН, де школярі аналізують листування вченого з іншими діячами діаспори, що розвиває навички джерелознавчої критики.

Не менш ефективною формою є організація екскурсійної діяльності (реальної або віртуальної, з використанням сучасних технологій). Відвідування місць, пов'язаних із діяльністю НТШ у Львові, або віртуальні тури місцями еміграції вченого (Краків, Париж, Сарсель та ін.) сприяють емоційному сприйняттю історичної постаті. Важливим елементом такої роботи є ознайомлення з історією збереження наукової спадщини, що виховує повагу до культурних надбань минулого. Наприклад, під час бібліотечних уроків або екскурсій до наукових бібліотек доречно акцентувати увагу на історії картографічних фондів та долі видань, що повертаються в Україну.

В умовах цифровізації освіти особливого значення набувають віртуальні екскурсії та створення цифрового контенту. Учні можуть розробляти інтерактивні карти «Географія життя Володимира Кубійовича» або віртуальні тури осередками української еміграції (Прага, Берлін, Сарсель), використовуючи сучасні онлайн-сервіси. Така діяльність не лише поглиблює знання з біографії вченого, а й розвиває медіаграмотність та навички роботи з інформаційними технологіями. Як слушно зауважують О. Кучерук та Т.

Магдич, використання електронних ресурсів дозволяє візуалізувати історичний матеріал, роблячи його зрозумілішим для сучасного «кіберпокоління» [29, с. 120]. Це також відкриває можливості для дистанційної співпраці з музеями та архівами діаспори, що значно розширює джерельну базу учнівських досліджень [37, с. 131].

Важливим елементом індивідуальної позакласної роботи є залучення учнів до опрацювання факсимільних видань та цифрових копій картографічних творів В. Кубійовича. Аналіз «Атласу України й суміжних країв» як історичного джерела дозволяє учням самостійно реконструювати етнічні межі розселення українців у ХХ столітті та зрозуміти демографічні зміни, що відбулися внаслідок історичних катаклізмів. Дослідження О. Осталецької підтверджує, що робота з такими унікальними документами формує в учнів повагу до наукової спадщини та розуміння важливості збереження національних пам'яток [14, с. 162]. Індивідуальні дослідницькі завдання, спрямовані на порівняльний аналіз історичних карт і сучасних даних, сприяють розвитку аналітичного мислення та просторової компетентності, що є невід'ємними складовими громадянської освіти [16, с. 11].

Отже, вивчення життєвого шляху та доробку видатних постатей української історії, серед яких В. Кубійович посідає чільне місце, слугує фундаментом для виховання майбутніх громадян – відповідальних, свідомих та активних учасників демократичного суспільства. Біографія В. Кубійовича охоплює період найбільш складних випробувань українського народу в ХХ ст. [12, с. 25]. Уродженець Лемківщини, науковець, як відомо, плідно працював у галузі історії, географії та етнографії, а також проявив себе як активний громадський діяч, очоливши Український центральний комітет у часи Другої світової війни. У його діяльності можна виокремити два ключові вектори: науково-дослідницький та організаційно-громадський. Вчений залишив глибокий слід у формуванні української національної ідентичності як через свої фундаментальні наукові праці, так і завдяки сприянню організації українського

національного руху. Вивчення постаті В. Кубійовича може бути гідним прикладом для формування громадянської компетентності здобувачів освіти в ЗЗСО.

В. Кубійович вважав, що ключем до утвердження новочасної нації є освіта, науковий розвиток і формування національної самосвідомості. У його працях звучала ідея, що національна гідність може утвердитися лише за умови високого рівня інтелектуального і морального розвитку народу. Системне викладання біографії таких постатей у закладах освіти допомагає учням усвідомити значення національної історії як основи формування громадянської ідентичності [32, с. 15]. У цьому контексті залучення до вивчення життя В. Кубійовича на уроках історії дозволяє реалізувати низку педагогічних завдань: виховувати патріотизм, формувати почуття відповідальності, розвивати історичну свідомість. Біографічний метод викладання створює можливість персоналізувати історію, «оживити» її через приклад конкретної людини, що робить навчальний матеріал емоційно насиченим та доступним.

На уроках історії та громадянської освіти доцільно розглядати етапи життя В. Кубійовича в історичному контексті, аналізувати його внесок у національне відродження, підкреслювати складність виборів громадянської позиції в умовах війни та окупації. Запровадження дискусій, рефлексивних завдань і дослідницьких проєктів допомагає розвивати в учнів навички критичного мислення, конструювання власної громадянської позиції. Особливу увагу варто приділити вивченню внеску В. Кубійовича у формування національної самосвідомості в умовах бездержавного існування українського народу, адже він не лише досліджував історію, а й активно працював над консолідацією суспільства, наскільки це було можливим. Розкриття його ролі як науковця і громадського діяча допомагає учням усвідомити, якою мірою особисті зусилля можуть впливати на долю нації у складні часи.

Під час розгляду життєвого шляху В. Кубійовича важливо підкреслити складність виборів громадянської позиції в умовах війни та окупації. Ці

обставини формували особливі виклики, де відстоювання національних ідеалів вимагало не лише моральної сили, а й готовності йти на великі особисті жертви. Це допомагає учням глибше зрозуміти реалії минулого і складність людських рішень. Для кращого засвоєння матеріалу варто впроваджувати дискусії у формі відкритих запитань та обговорень, що стимулюють учнів до критичного осмислення історичних подій і ролі окремих постатей. Це створює середовище, в якому вони можуть формувати і виражати власні думки, підкріплені фактами і логікою.

Рефлексивні завдання, що передбачають аналіз особистих якостей і дій В. Кубійовича, спонукають учнів до саморефлексії та розвитку емоційної компетентності. Такий підхід допомагає краще зрозуміти значення громадянської відповідальності та моральної стійкості. Дослідницькі проєкти дають можливість учням глибше зануритися в тему, вивчаючи різні аспекти життя і діяльності В. Кубійовича. Це активізує їхню мотивацію та формує навички самостійної роботи з джерелами інформації, критичного аналізу і систематизації матеріалу. Важливо, що через такі проєкти молодь розвиває не тільки знання, а й уміння комунікувати результати досліджень, працювати в команді та презентувати свої думки. Ці навички є необхідними для формування успішної і свідомої громадянської позиції. Залучення учнів до обговорення моральних і етичних аспектів життя В. Кубійовича сприяє формуванню ціннісних орієнтирів, що базуються на принципах патріотизму, відповідальності та справедливості.

Дискусії і проєкти, особливо в позакласній і позашкільній діяльності, слід організовувати таким чином, щоб учні могли порівнювати історичні умови кубійовичевої епохи із сучасними викликами, що допомагає їм усвідомити безперервність і актуальність громадянської активності в різні історичні періоди. Використання мультимедійних матеріалів, документальних фільмів і аудіозаписів зокрема, перегляд епізодів із документального циклу «Невідома Україна» (серія 98 «Енциклопедія українознавства»)), прослуховування

автентичних аудіозаписів виступів В. Кубійовича на радіо «Свобода» із спогадами сучасників підсилює емоційний зв'язок учнів із вивченим матеріалом, робить історію більш живою і доступною.

Завдяки комплексному підходу вчителі можуть виховувати у школярів і студентів готовність брати на себе відповідальність як за власні вчинки, так і за стан суспільства загалом. Крім того, формування навичок критичного мислення через аналіз життєвого шляху В. Кубійовича виступає основою для розвитку вміння конструктивно оцінювати інформацію у сучасному інформаційному просторі. Отже, розгляд життя В. Кубійовича в навчальному процесі не лише збільшує обсяг знань про історію, а й готує молодь до активної, свідомої і відповідальної громадянської позиції, що є необхідною умовою стійкості та розвитку демократичного суспільства.

Крім використання зібраного та опрацьованого матеріалу на уроках історії та громадянської освіти в ЗЗСО, позакласна діяльність забезпечує додаткові можливості для формування громадянської компетентності, передбачає більш гнучкий формат навчання через пізнавальні, творчі, дослідницькі проєкти. Організація тематичних вечорів, екскурсій, квестів, присвячених життю і діяльності В. Кубійовича, сприяє емоційному залученню учнів, розширенню світогляду. Хотілося б навести в цьому контексті конкретні приклади. Так, доцільно проводити з учнями екскурсії, з акцентом на віртуальні (вони загальнодоступні в наш час), в музеї, на історичні місця, безпосередньо пов'язані з діяльністю В. Кубійовича: до будинку НТШ у Львові (вул. Винниченка, 24), де працював учений, Львівського національного університету ім. І.Франка, де він прагнув отримати кафедру географії, проте зіткнувся з дискримінаційною політикою польської влади щодо українських вчених, що є яскравим кейсом для обговорення порушення прав людини, або віртуальні тури до архіву НТШ у Сарселі (Франція) та ін. Це допомагає учням побачити реальні артефакти, карти, документи, що підсилює їхнє розуміння і запам'ятовування

інформації. Такий досвід розвиває просторову уяву, критичне мислення і почуття відповідальності за збереження культурної спадщини.

Квести та інтерактивні ігри, організовані у форматі пошуку інформації або розв'язання цікавих завдань, сприяють активізації пізнавальної діяльності, розвитку командного духу і навичок співпраці. Вони зроблять процес вивчення біографії В. Кубійовича більш захоплюючим і доступним для молоді.

Для активізації пізнавального інтересу учнів середніх класів доцільно впроваджувати ігрові форми роботи, такі як історичні вікторини, брейн-ринги або інтелектуальні турніри, присвячені життю В. Кубійовича. Наприклад, гра-вікторина «Шляхами українського енциклопедиста» може включати раунди, пов'язані з географією його мандрівок, науковими відкриттями та громадською діяльністю. Використання ігрових механік дозволяє у невимушеній атмосфері закріпити знання про складні історичні процеси та роль особистості в них. Дослідники наголошують, що такі інтерактивні методи сприяють емоційному залученню учнів та формуванню стійкого інтересу до національної історії, що є важливою передумовою громадянської компетентності [29, с. 119]. Крім того, командний характер таких ігор розвиває навички співпраці та толерантності, необхідні для життя в демократичному суспільстві [44, с. 136].

Включення дослідницьких проєктів у позакласну роботу дозволяє учням опрацьовувати різні джерела інформації, критично їх аналізувати і створювати власні висновки. Це формує навички самостійної роботи, відповідальності і вміння презентувати результати. Такі проєкти можуть бути присвячені конкретним аспектам життєвого шляху В. Кубійовича або його внеску в історію України.

Інструментом для формування громадянської компетентності може стати вивчення постаті В. Кубійовича під час проведення практичних занять, де учні самостійно готують виставки, листівки, відеоролики або брошури про В. Кубійовича. Наприклад, пропонується створення макета «Етнографічної карти України» за В. Кубійовичем, розробка буклету «Шлях «Енциклопедії

українознавства»», або запис відеоесе «Чому важлива національна географія», що допомагають у школярів розвитку художнього та інформаційного сприйняття, уваги до деталей і відповідальності за кінцевий результат. Це також сприяє формуванню навичок медіаграмотності та вмінню працювати із сучасними засобами масової інформації.

Як варіант, можна запропонувати майстер-класи, під час яких учні навчаються створювати історичні реконструкції, фотомонтажі чи писати сценарії. Зокрема, це можуть бути написання сценарію історичної реконструкції «Засідання вчених НТШ у 1930-х роках», створення фотоколажу «Українці у світі: географія діаспори» або рольова гра «Інтерв'ю з Володимиром Кубійовичем», що збагачують їхній досвід і стимулюють креативність. Вони дають змогу краще зрозуміти роль історичної особистості у непростих для України суспільно-політичних процесах ХХ ст.

Хотілося б також запропонувати проєкти співпраці з місцевими музеями, бібліотеками та громадськими організаціями, як-от взаємодія з місцевими осередками товариства «Просвіта», молодіжною організацією «Пласт», краєзнавчими музеями чи обласними архівами, наприклад: спільне впорядкування пластунами могил вояків дивізії «Галичина» чи діячів еміграції; або організація волонтерського проєкту з оцифрування карт вченого у місцевому краєзнавчому музеї, що можуть розширити межі навчального простору і сприяти залученню учнів до реальних громадських ініціатив. Це допомагає формувати активну громадську позицію і усвідомлення власної відповідальності за культурне та історичне спадкоємство. Крім того, такі заходи сприяють розвитку міжособистісних навичок, вміння працювати в команді, висловлювати свої думки та поважати думки інших. Це є важливим для виховання відповідальних громадян, здатних консолідувати суспільство у складних ситуаціях.

Важливим аспектом позакласної роботи є залучення до неї батьків, педагогів і місцевих лідерів, наприклад: запрошення батьків, які є фахівцями у

сфері історії чи права, як спікерів «Живої бібліотеки»; проведення круглого столу з депутатами місцевої ради щодо перейменування топонімів на честь діячів науки (зокрема й В. Кубійовича); або залучення родин до створення альманаху «Історія моєї родини в історії України, що створює сприятливе середовище для формування єдиної ціннісної системи. Спільні заходи зміцнюють зв'язки між школою, родиною і громадою, виховуючи в молоді почуття відповідальності і гордості за свою історію.

Використання сучасних ІТ-технологій під час проведення таких заходів допомагає зробити їх більш привабливими і доступними. Наприклад, це можливо для створення інтерактивних карт «Шляхами В. Кубійовича» на платформі Google Maps, розробка віртуальних екскурсій у сервісах Canva чи Prezi, використання QR-кодів для історичних квестів, або проведення тематичних онлайн-вікторин на платформі Kahoot. Інтерактивні карти, фотогалереї, відеоінтерв'ю, а також соціальні мережі дозволяють поширювати напрацювання учнів і привертати увагу до неї ширшої аудиторії.

Як уже наголошувалося, важливо навчати учнів аналізувати соціальні й політичні процеси крізь призму біографії В. Кубійовича, змушуючи їх думати про сучасність і роль громадянина у формуванні національної ідентичності. Це допомагає виховати в молоді критичне мислення і відповідальність. Загалом, позакласна діяльність має великий потенціал для формування активної громадянської позиції, бо порівняно з уроками дозволяє більш ефективно інтегрувати теоретичне знання з практичною діяльністю, креативним самовираженням і співробітництвом. Вона сприяє розвитку особистості та вихованню справжніх патріотів, що є актуальним завданням для сучасної України. Освітній процес, що включає такий ширший спектр форм і методів, робить навчання більш різноманітним і ефективним. Це створює умови для формування цілісної світоглядної особистості, здатної діяти відповідально і свідомо в сучасному українському суспільстві. Позакласні заходи формують у

молоді почуття причетності до історії та культури рідної країни, що сприяє зміцненню патріотизму.

Підсумовуючи, варто зазначити, що вивчення постаті В. Кубійовича є інструментом для формування громадянської компетентності школярів, що можна робити як на уроках історії України в 10 класі ЗЗСО при вивченні відповідних тем, так і громадянської освіти в 10 класі. Більш значні можливості педагоги мають у контексті вивчення життя і діяльності В. Кубійовича в позаурочній (гурткова робота, факультативи) і позашкільній діяльності, що має добровільний характер. По суті, вони мають багатоаспектну цінність: формують цінності, розвиток навичок, мотивацію і відповідальність як необхідний елемент для виховання відповідальних і свідомих громадян України. Участь у проєктній діяльності, створення презентацій, збирання інформації з різних джерел і т. п. Навчає здобувачів освіти самостійності, відповідальності, формує навички інформаційної культури і співпраці. Такі форми роботи підтримують інтерес до української історії та зміцнюють патріотичний дух. У позашкільному просторі діяльність спрямована на поглиблення знань про спадщину В. Кубійовича у форматі гуртків, науково-дослідницьких лабораторій, краєзнавчих експедицій, «віртуальних екскурсій» тощо.

Важливо залучати учнів до практичної роботи з історичними джерелами, документами, що формує в них почуття відповідальності за збереження національної пам'яті. Реалізація соціально важливих проєктів і волонтерських ініціатив на основі цінностей, які пропагував В. Кубійович, формує активну громадянську позицію, готовність до соціальної взаємодії і співпраці в громаді, що є ознакою високого рівня громадянської компетентності. Для оптимальної інтеграції біографії В. Кубійовича в навчальний процес рекомендується застосовувати міжпредметний підхід, залучати матеріали з української літератури, правознавства, географії. Актуальними є використання мультимедійних засобів, документальних фільмів, цифрових ресурсів, що

активізує інтерес учнів та підвищує ефективність засвоєння матеріалу. Слід організовувати рефлексивні обговорення, де учні аналізують життєвий шлях і громадянську позицію В. Кубійовича, формують власні думки щодо історичних подій, що сприяє розвитку громадянської свідомості та критичного мислення.

Загалом вивчення постаті В. Кубійовича сприяє формуванню ключових компетентностей школярів, особливо громадянської. Учні не лише отримують системні знання з історії, а й розвивають мотивацію до активної участі в житті суспільства, готовність до відповідального прийняття рішень, співпраці та захисту прав. Такий підхід допомагає зміцнити національну ідентичність, що є найважливішим завданням освіти в умовах сучасних викликів, забезпечує формування патріотичного світогляду і соціальної відповідальності. Завдяки такій системі роботи молодь отримує можливість не лише пізнати історію, але й активно долучитися до її популяризації, створюючи свій власний інтелектуальний, естетичний і громадянський досвід. Це є запорукою формування відповідальної і свідомої майбутньої еліти українського суспільства, підготовки учнів до активної участі в житті національної держави та захисту її інтересів.

ВИСНОВКИ

Формування громадянської компетентності учнів у закладах загальної середньої освіти є складним і багатограним процесом, що включає інтеграцію знань, умінь, ціннісних установок та мотивації до активної участі в суспільному житті. У контексті сучасних глобальних викликів для України питання виховання свідомого, відповідального громадянина набуває особливої ваги, що обумовлює актуальність дослідження методичних засад формування громадянської компетентності через вивчення історико-культурної спадщини видатних постатей, зокрема Володимира Кубійовича. Дослідження підтверджує, що вивчення біографії та багатогранної діяльності В. Кубійовича є ефективним інструментом формування громадянської компетентності учнів. Його життя і науковий шлях, активна громадська позиція та внесок у національне відродження в умовах бездержавного існування української нації виступають прикладом високої громадянської свідомості, патріотизму та відповідальності. Аналіз діяльності В. Кубійовича сприяє осмисленню учнями значення власної ролі в історії та суспільстві, а також формуванню морально-етичних норм, необхідних для розвитку активної громадянської позиції.

Вивчення постаті В. Кубійовича в шкільній і позашкільній освіті комплексно розкриває значення інтеграції знань, необхідність застосування в навчальному процесі міждисциплінарного підходу, особливо через активні й суперактивні методи: дискусії, рольові ігри, проєктну діяльність та рефлексивні практики тощо. Це сприяє розвитку критичного мислення учнів, емоційної зрілості та здатності до саморегуляції. Інтеграція матеріалів про В. Кубійовича в навчальні програми сприяє підвищенню мотивації учнів, розвитку їхніх компетентностей у сфері громадянської відповідальності, патріотизму та соціальної активності. Це забезпечує формування громадянської свідомості, що ґрунтується на усвідомленні прав і обов'язків, демократичних цінностей і готовності до конструктивної взаємодії з іншими членами суспільства в політичній та соціальній сферах.

Зокрема, вивчення постаті В. Кубійовича доцільно інтегрувати в курс «Історія України» у 10-му класі під час розгляду теми «Західноукраїнські землі у міжвоєнний період», зосереджуючи увагу на його науковій та громадській діяльності. Також ця постать є ключовою для теми «Українська діаспора» в 11-му класі, де учні можуть досліджувати його роль у створенні «Енциклопедії українознавства». Серед методів навчання найефективнішими є метод історичного портрета, робота з першоджерелами (аналіз карт та енциклопедичних статей), створення біографічних проєктів та проведення дискусій на тему ролі особистості в історії, що сприяє розвитку критичного мислення та історичної свідомості старшокласників.

Особливу роль у формуванні громадянської компетентності відіграє позакласна і позашкільна діяльність, що надає додаткові можливості для практичної реалізації знань. Основною формою позакласної роботи є гурткова, що на добровільній основі дає змогу поглиблено вивчати постать В. Кубійовича, як й інших видатних постатей історії України, і відповідно формувати ключові компетентності школярів у руслі НУШ, серед яких вагоме місце займає громадянська компетентність. Культурно-масові заходи, екскурсії (як «живі», так і віртуальні), волонтерські проєкти, історико-краєзнавчі квести, учнівські науково-практичні конференції, засідання дебатних клубів, створення шкільних музейних експозицій та ін. сприяють зміцненню почуття національної ідентичності та ін. сприяють зміцненню почуття національної ідентичності, розвитку навичок співпраці та відповідальності за стан громадського суспільства. Особистісно орієнтований та діяльнісний підходи мають особливе значення до формування громадянської компетентності, які створюють умови для всебічного розвитку учнів як громадян демократичної країни. Реалізація таких підходів на основі прикладу В. Кубійовича сприяє формуванню внутрішньої мотивації та активної громадянської позиції.

Особлива увага в контексті формування громадянської компетентності учнів ЗЗСО має бути приділена підвищенню кваліфікації вчителів,

впровадженню інноваційних педагогічних технологій і методик, які ефективно залучають учнів до активної участі в громадському житті. Під цим кутом зору вивчення біографій видатних українських діячів, у т. ч. В. Кубійовича, є одним з найефективніших методичних засобів формування громадянської компетентності серед здобувачів освіти. Біографічний підхід дозволяє учням не лише досягнути ключові історичні події, а й безпосередньо зіставити їх із конкретними особистостями, які здійснили вагомий внесок у розбудову національної державності, культури та суспільства. Це сприяє формуванню глибшого розуміння цінностей громадянської відповідальності, патріотизму, моральної стійкості та соціальної активності, які втілювали в житті ці особистості.

Активне використання біографічних матеріалів у навчальному процесі стимулює розвиток критичного мислення, рефлексії та усвідомлення особистої ролі кожного учня в житті громади та держави. Загалом інтеграція біографічного методу в систему освіти відповідає особистісно орієнтованому та діяльнісному підходам, формуючи у здобувачів освіти ключові компетентності, що охоплюють пізнавальний, ціннісний і поведінковий компоненти громадянськості. Це підтверджує необхідність систематичного включення вивчення біографій українських діячів у програми ЗЗСО як одного з найважливіших засобів виховання свідомого, відповідального і активного громадянина сучасної України, що добре видно на прикладі В. Кубійовича.

Таким чином, комплексний теоретико-методологічний підхід, базований на вивченні наукової і громадської діяльності В. Кубійовича, доводить свою ефективність для практичного впровадження у систему загальної середньої освіти. Використання його спадщини як освітнього ресурсу підвищує якість патріотичного виховання, сприяє формуванню відповідальної громадянської позиції та є ключовим фактором у підготовці майбутніх поколінь свідомих і активних громадян України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

I. Нормативно-правові документи в галузі освіти.

1. Закон України «Про освіту». Документ 2145-VIII, чинний, редакція від 31.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Закон України «Про позашкільну освіту». № 2120-III від 07.12.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>
3. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: МОН України, 2023. 256 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти» від 30.09.2020 № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF>

II. Первинні джерела.

5. Кубійович В. Атлас України й суміжних країв. Львів : Український видавничий інститут, 1937. 66 с.
6. Енциклопедія українознавства : словникова частина : [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р В. Кубійович. Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1955. Т. 1. 400 с.
7. Кубійович В. Мені – 85. Мюнхен : Молоде життя, 1985. 309 с.
8. Кубійович В. Географія українських і сумежних земель. Львів ; Краків : Укр. вид-во, 1943. 520 с.
9. Кубійович В. Мені 70. Париж ; Мюнхен : Наукове товариство ім. Шевченка, 1970. 135 с.

III. Монографії та статті.

10. Влах М. Професор Олег Шаблій – засновник географічного кубійовичезнавства. Суспільна географія і картографія: наукова спадщина та сучасні українознавчі студії : матеріали Всеукраїнського наукового онлайн-семінару з участю закордонних учених, присвяченого 120-літтю від народження професора Володимира Кубійовича (1900–1985) (Україна, м. Львів, 20 травня 2021 р.). Львів : Простір-М, 2021. С. 21–29.

11. Жолобчук В. Вивчення постаті Володимира Кубійовича як інструмент формування громадянської компетентності учнів закладів загальної середньої освіти. XV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 150-річчю Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Тези доповідей, Чернівці, 17–18 жовтня 2025 р. / наук. ред. проф. Олександр Добржанський. Чернівці: Технодрук, 2025. С. 31–33.

12. Ковальчук О. О. Співпраця Володимира Кубійовича з українською політичною еміграцією. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. Київ, 2019. Т. 2. С. 23–29.

13. Кузишин А. Геополітична візія України в поглядах Володимира Кубійовича. Суспільна географія і картографія: наукова спадщина та сучасні українознавчі студії : матеріали Всеукраїнського наукового онлайн-семінару з участю закордонних учених, присвяченого 120-літтю від народження професора Володимира Кубійовича (1900–1985) (Україна, м. Львів, 20 травня 2021 р.). Львів : Простір-М, 2021. С. 45–48.

14. Осталецька О. І. Картографічний спадок Володимира Кубійовича у фонді сектору картографії НБУВ. *Часопис картографії*. Київ, 2016. № 13. С. 160–168.

15. Ровенчак І. Наукова школа Володимира Кубійовича в Українському вільному університеті. Суспільна географія і картографія: наукова спадщина та сучасні українознавчі студії : матеріали Всеукраїнського наукового онлайн-семінару з участю закордонних учених, присвяченого 120-літтю від народження професора Володимира Кубійовича (1900–1985) (Україна, м. Львів, 20 травня 2021 р.). Львів : Простір-М, 2021. С. 40–45.

16. Савчук І. Картографічна спадщина Володимира Кубійовича (на прикладі «Історичного атласу України»). *Енциклопедичний вісник України*. Київ, 2020. Вип. 12. С. 9–16.

17. Стебельський І. Розвиток професором Володимиром Кубійовичем географічного українознавства у післявоєнний період. Суспільна географія і

картографія: наукова спадщина та сучасні українознавчі студії : матеріали Всеукраїнського наукового онлайн-семінару з участю закордонних учених, присвяченого 120-літтю від народження професора Володимира Кубійовича (1900–1985) (Україна, м. Львів, 20 травня 2021 р.). Львів : Простір-М, 2021. С. 32–40.

18. Шаблій О. Моє прочитання Володимира Кубійовича. Суспільна географія і картографія: наукова спадщина та сучасні українознавчі студії : матеріали Всеукраїнського наукового онлайн-семінару з участю закордонних учених, присвяченого 120-літтю від народження професора Володимира Кубійовича (1900–1985) (Україна, м. Львів, 20 травня 2021 р.). Львів : Простір-М, 2021. С. 12–42.

19. Штойко П. Володимир Кубійович – географ-українознавець. Суспільна географія і картографія: наукова спадщина та сучасні українознавчі студії : матеріали Всеукраїнського наукового онлайн-семінару з участю закордонних учених, присвяченого 120-літтю від народження професора Володимира Кубійовича (1900–1985) (Україна, м. Львів, 20 травня 2021 р.). Львів : Простір-М, 2021. С. 7–11.

20. Суспільна географія і картографія: наукова спадщина та сучасні українознавчі студії : матеріали Всеукраїнського наукового онлайн-семінару з участю закордонних учених, присвяченого 120-літтю від народження професора Володимира Кубійовича (1900–1985) (Україна, м. Львів, 20 травня 2021 р.). Львів : Простір-М, 2021. 337 с.

21. Ясь О. В. Енциклопедія українознавства як інтелектуальний проект В. Кубійовича. Український археографічний щорічник. Київ, 2013. Вип. 18. С. 345–360.

IV. Навчально-методичні видання, посібники.

22. Голуб'як Н.Р. Значення громадянської компетентності в трансформаційному суспільстві. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. Івано-Франківськ, 2017. № 5–6. С. 9–19.

23. Гриценко В. М. Формування громадянської компетентності учнів початкових класів засобами проектів. *Молодий вчений*. Одеса, 2019. № 4(2). С. 243–247.

24. Жадан І. Соціально-психогічна модель громадянської компетентності. *Проблеми політичної психології*. Київ, 2019. Вип. 22. С. 7–21.

25. Жадан І. В. Комунікативний потенціал розвитку громадянської компетентності студентської молоді. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Київ, 2019. № 43(46). С. 1–6.

26. Корнейко А. О., Корнейко М. М. Громадянська компетентність як складова патріотичного виховання молоді: зміст, структура, особливості формування. *Педагогічний пошук*. Луцьк, 2016. № 3. С. 14–18.

27. Кравчинська Т. С. Формування громадянської компетентності педагога Нової української школи. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. Київ, 2019. Т. 8, № 37. С. 74–88.

28. Краснякова А. О. Особливості розвитку громадянської компетентності кіберпокоління. *Габітус*. Одеса, 2020. № 19. С. 241–246.

29. Кучерук О. А., Магдич Т. П. Використання електронних освітніх ресурсів для формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках української мови. *Інформаційні технології і засоби навчання*. Київ, 2020. Т. 75, № 1. С. 115–126.

30. Магдич Т.П. Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних та лінгводидактичних категорій. *Інноваційна педагогіка*. Одеса, 2020. Вип. 28. С. 77–82.

31. Майданик О. В. Змістовий аспект поняття «громадянська компетентність» вчителя початкової школи. *Scientific Review*. 2016. № 7(28). С. 1–10.

32. Мацейків Т. І. Потенціал курсу історії України у формуванні громадянської компетентності старшокласників. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. Київ, 2019. Т. 1. № 59. С. 13–17.

33. Мацейків Т. І. Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ, 2020. Вип. 75(5). С. 132–136.

34. Мельник Н. І. Цінності громадянської компетентності як базові у професійній підготовці майбутніх вихователів. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. Одеса, 2018. № 2. С. 3–10.

35. Набокова А. Розвиток громадянської компетентності здобувачів вищої освіти у контексті цивілізаційних викликів сучасності. *Українознавчий альманах*. Київ, 2024. Вип. 35. С. 62–69.

36. Непорада І.М. Формування громадянської компетентності майбутніх учителів Нової української школи в процесі вивчення шкільного курсу освітньої галузі «Суспільствознавство». *Імідж сучасного педагога*. Полтава, 2019. № 5(188). С. 70–74.

37. Овчарук О. В., Гриценчук О. О. Модель інформаційно-освітнього середовища розвитку громадянської компетентності вчителя на основі підходів Ради Європи. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький, 2019. Вип. 183. С. 129–134.

38. Олійник О., Солошенко О. Формування громадянської компетентності як провідний вектор діяльності кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін. *Новий колегіум*. Харків, 2025. Т. 4. № 116. С. 93–98.

39. Остапенко І. В. Потенціал соціальних медіа для розвитку громадянської компетентності студентської молоді. *Український психологічний журнал*. Київ, 2020. Т. 2. № 14. С. 189–213.

40. Піддячий В. Аксіологічні основи розвитку громадянської компетентності майбутнього педагога. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. Київ, 2018. № 1–2. С. 15–21.

41. Піддячий В. М. Сутність і зміст громадянської компетентності майбутнього педагога. *Молодь і ринок*. Дрогобич, 2017. Т. 7. № 150. С. 76–82.

42. Піддячий В. М. Організаційно-педагогічні умови формування громадянської компетентності майбутніх педагогів. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. Чернігів, 2019. № 1. С. 131–138.

43. Побєдаш І. В. Сутнісна характеристика громадянської компетентності в науковій літературі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Чернігів, 2016. Вип. 137. С. 275–279.

44. Позняк С. І. Комунікативні практики соціальної взаємодії як індикатор громадянської компетентності студентської молоді. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Київ, 2019. № 43(46). С. 128–149.

45. Позняк С. І. Мотиватори розвитку громадянської компетентності студентської молоді в освітньому середовищі. *Наукові праці МАУП. Психологія*. Київ, 2021. Т. 3, № 52. С. 116–121.

46. Ратушняк Н. Громадянська компетентність педагога в системі післядипломної педагогічної освіти. *Педагогічні науки та освіта*. Львів, 2022. С. 85–90.

47. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи. *Український педагогічний журнал*. Київ, 2018. № 2. С. 34–41.

48. Сидоркіна М. Ю. Громадянська компетентність у розрізі концепції соціального інтересу. *Теорія і практика сучасної психології*. Запоріжжя, 2019. Т. 2, № 6. С. 193–197.

49. Скар О. М. Розвиток громадянської самосвідомості молоді як шлях до набуття громадянської компетентності. *Теорія і практика сучасної психології*. . Запоріжжя, 2019. Т. 2. № 5. С. 210–215.

50. Скар О. М. Сімейна взаємодія у ракурсі розвитку громадянської компетентності молоді: показники дослідження. *Проблеми сучасної психології*. Кам'янець-Подільський, 2020. Т. 2. № 18. С. 222–231.

51. Толочко С. В. Громадянська ідентичність особистості: актуальність формування та прояв у сучасній Україні. *Advanced Linguistics*. Київ, 2023. № 11. С. 181–191.

52. Матусевич Т., Колесник Л. Розвиток громадянської компетентності в рамках концепції НУШ: сучасні виклики для педагогічної освіти. *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*. Київ, 2019. Т. 25, № 2. С. 240–250.

V. Науково-довідкові видання.

53. Жуковський А. І. Кубійович Володимир Михайлович. Енциклопедія Сучасної України : у 30 т. / ред. Кол. : І. М. Дзюба [та ін.]. *Інститут енциклопедичних досліджень НАН України*. Київ, 2014. Т. 15. С. 640–641.

54. Ковальчук О. О. Кубійович Володимир Михайлович. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. *Наукова думка*. Київ, 2009. Т. 5. С. 442–443.

VI. Інтернет-посилання.

55. Антонова В. Д. Володимир Михайлович Кубійович – український історик, географ, енциклопедист: до 120-річчя від дня народження. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5327>

56. Кубійович Володимир Михайлович. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кубійович_Володимир_Михайлович

ДОДАТКИ

Додаток А.

Володимир Михайлович Кубійович

Джерело: Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського «Володимир Михайлович Кубійович – український історик, географ, енциклопедист : до 120-річчя від дня народження».

Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/node/5327>

З батьками. Володі Кубійовичу – три роки

Джерело: Одеська національна наукова бібліотека «До 125-річчя від дня народження Володимира Михайловича Кубійовича (1900–1985)»

Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=5160

Додаток В.

**Володимир Кубійович в однострої жовніра артилерії
Української галицької армії (УГА). 1918 р.**

Джерело: Одеська національна наукова бібліотека «До 125-річчя від дня народження Володимира Михайловича Кубійовича (1900–1985)»

Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=5160

Додаток Г.

План-конспект виховного заходу на тему:**«Володимир Кубійович: Вибір, що буде державу».****Формат:** Історико-політична ділова гра (симуляція).**Цільова аудиторія:** 10–11 класи.**Тривалість:** 45 хв.**I. Мета заходу****Навчальна:**

- Ознайомити учнів із життєвим шляхом Володимира Кубійовича та його внеском у розвиток української науки й культури; / *хронологічна, логічна*
- Пояснити значення «Енциклопедії українознавства» як інтелектуального проєкту, що формував образ України у світі; / *інформаційна, культурна*
- Розкрити роль В. Кубійовича у діяльності Наукового товариства ім. Шевченка та української діаспори; / *культурна, інформаційна*
- Сформувати уявлення про вибір інтелектуала як чинник державотворення; / *аксіологічна, інформаційна*
- Навчити учнів працювати з біографічними та науковими джерелами, здійснювати їх критичний аналіз; / *інформаційно-комунікаційна*
- Поглибити знання про культурно-політичну діяльність української еліти ХХ ст.; / *культурна обізнаність і самовираження*.

Розвивальна:

- Розвивати вміння аналізувати біографію В. Кубійовича, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між його вибором та історичними подіями; / *критичне мислення*
- Формувати навички роботи з науковими та публіцистичними джерелами; / *інформаційно-комунікаційна*
- Стимулювати здатність учнів до порівняння діяльності В. Кубійовича з іншими діячами української науки й культури; / *аналітична*

- Розвивати навички аргументованого висловлення власної думки щодо значення інтелектуальної праці для державотворення; / *мовленнєва*
- Формувати здатність до самостійного пошуку інформації про українську діаспору та її внесок у розвиток нації; / *інформаційна, аксіологічна*
- Розвивати здатність до співпраці в групах під час аналізу джерел та обговорення ролі В. Кубійовича; / *соціальна та громадянська*
- Сприяти формуванню історичної уяви через реконструкцію діяльності та культурної спадщини українських інтелектуалів; / *культурна обізнаність і самовираження*
- Розвивати здатність бачити зв'язок між діяльністю В. Кубійовича та сучасними викликами у сфері науки й культури; / *інформаційна, логічна*

Виховна:

- Виховувати повагу до громадянської мужності та моральної стійкості Володимира Кубійовича; / *аксіологічна*
- Формувати почуття відповідальності за збереження культурної спадщини та наукових традицій; / *культурна обізнаність і самовираження*
- Сприяти усвідомленню значення інтелектуальної свободи та наукової діяльності як базових цінностей; / *соціальна та громадянська*
- Виховувати толерантність, готовність до діалогу та співпраці; / *громадянська компетентність*
- Формувати здатність учнів співпереживати долям діячів української науки, розуміти їхні життєві вибори; / *емоційно-ціннісна*
- Сприяти розвитку патріотизму та усвідомлення ролі української інтелектуальної еліти у збереженні національної ідентичності; / *культурна та аксіологічна*
- Виховувати прагнення до активної громадянської позиції та готовності захищати культурні й наукові надбання; / *соціальна та громадянська*
- Формувати морально-етичні орієнтири через приклади життя та діяльності В. Кубійовича; / *аксіологічна*

II. Обладнання та оформлення

- Мультимедійна презентація (фото В. Кубійовича, карти).

- Роздруковані «Кейс–папки» для кожної команди (документи, карти, ситуативні задачі).
- Великий ватман для створення «Карти майбутнього».
- Стікери, маркери.

Хід заходу

Етап 1. Мотивація та актуалізація («Криголам») – 5 хв.

Вправа «Карта ментальності» / *хронологічна, інформаційна, логічна, громадянська*

- Завдання: Вчитель показує контурну карту України без кордонів. Учні по черзі ставлять магніти/мітки там, де, на їхню думку, закінчуються українські етнічні землі (де живуть українці).

• Проблемне питання: «Чому ваші мітки відрізняються від сучасних кордонів держави? Хто першим науково обґрунтував, де саме закінчується Україна?»

- Перехід: Презентація постаті Володимира Кубійовича як людини, що намалювала Україну ще до того, як вона з'явилася на політичній карті.

Етап 2. Інформаційно-пошуковий («Науковий кейс») – 10 хв. / *аналітична, інформаційно-комунікативна, соціальна, громадянська*

Клас ділиться на 3 групи (Комітети).

Назва груп: «Географи», «Політики», «Видавці».

Гра-дослідження «Демографічний детектив»

- Матеріали: Уривки з праць Кубійовича, статистичні дані 1930-х років (поляки, українці, євреї в містах і селах).
- Легенда: Ви – команда науковців у 1930 році. Вам потрібно довести Лізі Націй, що Східна Галичина та Волинь – це українські землі, попри польську владу.

Завдання:

1. Проаналізувати надану діаграму населення.
2. Скласти аргументи для міжнародного суду (використовуючи науковий підхід Кубійовича: мова, церква, самосвідомість).
3. Презентувати свій захист.

Етап 3. Формування громадянської позиції («Політичний кейс») – 15 хв. / аксіологічна, соціальна, мовлинева, громадянська

Рольова гра «Важкий вибір» (Метод «Прес»)

Контекст: 1941-1943 роки. Окупаційна німецька влада тисне на УЦК.

Вправа: Кожна група отримує картку з реальною історичною дилемою, яку вирішував Кубійович.

- Дилема 1 (Освіта): Німці дозволяють відкрити лише початкові школи, але з нацистською пропагандою. Ваші дії: відмовитись (діти залишаться неграмотними) чи погодитись (але спробувати таємно вчити українську історію)?
- Дилема 2 (Молодь): Німці вимагають вивезти 5000 юнаків на роботи в Німеччину. Якщо відмовите – розстріляють 100 заручників і закриють комітет допомоги. Ваші дії?
- Дилема 3 (Військо): Створення Дивізії «Галичина». Чи варто давати зброю українцям у німецькій формі, сподіваючись, що це стане ядром майбутньої армії, чи це зрада?
- Механіка: 5 хвилин на обговорення в групі -> Публічний захист рішення -> Коментар вчителя (як вчинив В. Кубійович насправді: тактика «малих кроків», збереження генофонду).

Етап 4. Культурно-просвітницький («Енциклопедичний кейс») – 7 хв. / інформаційна, культурницька, громадянська

Гра «Інформаційна оборона»

- Мета: Показати значення «Енциклопедії українознавства».
- Завдання: Вчитель зачитує твердження з радянської пропаганди (наприклад: «Українська мова – це діалект», «Мазепа – зрадник»).
- Дія: Команди мають 1 хвилину, щоб спростувати фейк,

використовуючи стиль Кубійовича: чіткі факти, дати, цифри, відсутність емоцій.

- Оцінювання: Бали за фактаж і переконливість (аналогічно до нарахування балів у ваших файлах).

V. Рефлексія та підсумки («Спадщина») – 8 хв.

Вправа «Архітектори майбутнього» / *емоційно-ціннісна, аксіологічна, соціальна, громадянська*

- Учні повертаються до ватману з Етапу 1.
- Завдання: Написати на стікерах риси громадянської компетентності, які вони побачили у В. Кубійовича, і наклеїти їх на карту України. (Приклади: Професіоналізм, Патріотизм дії, Відповідальність, Стратегічне мислення).

Заключне слово:

«Володимир Кубійович не тримав у руках шаблі, як козаки, про яких ви робили заходи раніше. Але його перо та карти захистили українську ідентичність не менш ефективно. Громадянська компетентність – це вміння бути корисним своїй державі на своєму місці».

Дякую за увагу! Слава Україні! Героям Слава!

Анотація

Жолобчук Владислав Михайлович. Формування громадянської компетентності учнів ЗЗСО (на прикладі вивчення діяльності Володимира Кубійовича). Івано-Франківськ, 2025.

Zholobchuk V. M. The Formation of Civic Competence of Secondary School Students (Based on the Example of Studying the Activities of Volodymyr Kubiiovych). Ivano-Frankivsk, 2025.

У дипломній (магістерській) роботі висвітлюються питання формування громадянської компетентності учнів закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) на прикладі вивчення життя і діяльності видатного українського географа, енциклопедиста, видавця і громадсько-політичного діяча Володимира Кубійовича. Розглядаючи громадянську компетентність як складову компетентнісного підходу в сучасній шкільній освіті, автор звернув увагу на методичні підходи та засоби її формування в учнівської молоді в ЗЗСО, позакласній та позашкільній роботі, а також постать В. Кубійовича в загальному контексті історії України ХХ ст.

У роботі з'ясовано наукову літературу, причому праці як історичного, так і навчально-методичного спрямування, та джерельну базу дослідження, наукову і громадську діяльність В. Кубійовича, теоретико-методологічні засади формування громадянської компетентності учнів у процесі вивчення біографій українських діячів. Чимало уваги приділено вивченню досліджуваної постаті як інструменту для формування громадянської компетентності здобувачів освіти в ЗЗСО. У кінці роботи вміщено інформативні додатки, в т. Ч. План-конспект виховного заходу.

Джерельною основою для пропонованого дослідження послужили нормативно-правові документи в галузі освіти в сучасній Україні, первинні історичні джерела, насамперед, твори В. Кубійовича, монографії та статті, навчально-методичні видання і посібники, науково-довідкова література та ін.